

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
İNANÇ TURİZMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**YUVA'YA DÖNÜŞ: MEKÂN HİSSİ,
MEKÂNSAL BAĞLILIK VE BAĞIMLILIK**

Cüneyt YURTTAŞ

**Danışman
Dr. Öğr Üyesi Cihad KISA**

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Yuva’ya Dönüş: Mekân Hissi, Mekânsal Bağlılık ve Bağımlılık” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Cüneyt YURTTAŞ

...../.....2019

İmzası

XXXXXX

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yuva'ya Dönüş: Mekân Hissi, Mekânsal Bağlılık ve Bağımlılık

Cüneyt YURTTAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

İnanç Turizmi Programı

Modern çağın insanı günlük çalışma temposu ve toplumsal rekabet ortamı içinde, kendi doğasından uzak duyarsızlaşmış bir yaşam sürmektedir. Evrende zaten yalnız olan insanın dünyada varolabilmesine olanak sağlayan yuva ve mekâna bağlılık duyguları da en temel yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada yuva hissi, mekânsal bağlılık ve bağımlılık kavramlarının fiziksel, felsefi ve psikolojik temelleri üzerinde durularak günümüze kadar gelen süreçteki gelişimi incelenmiştir.

Öncelikle, canlıların fiziksel anlamda davranışlarını inceleyen deneyler, gözlemler ve kültür kapsamında mekân duygusunun algısal boyutları ele alınmıştır. Zihinsel bir kategori olarak yuva ve mekân algısı hakkında süregelen bilimsel düşüncelerin ürünleri ele alınmıştır. Zaman ve mekânın, kişinin kendiliğinin oluşabilmesi için belirleyici faktörleri meydana getirdikleri anlatılmıştır.

İnsandaki mekânsal bağlılık ihtiyacının antik dönemden günümüzün bireyselleşme çağına kadar geçen süreçte özellikle inanç boyutunda otoriteler tarafından nasıl kullanıldığı açıklanmıştır. Modern çağımızın ürünü olan mekânların da doğal olarak bu tarihsel birikimin yansımaları olduğu belirtilmiştir.

Uygarlığın toplumu bir arada tutmak için uygulamak zorunda olduğu her türlü kuralları ve dayatmanın mekânsal bağlılık duygusu ile ne kadar ilişkili olduğu, dahası modern çağda mekânsızlık kavramının da gelişmesi sonucu yuva

kavramını kaybeden insanın mutsuzluğunu kaçınılmaz olarak etkileyen psikolojik zeminin yapısı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yuva, Mekân Hissi, Mekansal Bağıllık/ Bağımlılık, Mekânsal Kimlik.

ABSTRACT

Master's Thesis

Back to Home: Sense of Place, Place Attachment and Dependency

Cüneyt YURTTAŞ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Tourism Management

Religious Tourism Program

Today's modern era human faces daily working pace in competition which makes him senseless away from his nature. In order to be an existing person in this world who is already alone in universe, sense of place and place dependency are the most basic concepts.

In this study, the physical, philosophical and psychological bases of the concepts of home sense and place dependency are discussed and the development of the process in the historical process is explained.

First, the perceptual dimensions of the sense of place are explained which found in experiments, observations and culture by means of physical sense. As a mental category, the products of the scientific thinking which came up today about the home feeling and sense of space are introduced. It is emphasized that time and space are conceptually the spontaneity of a person.

It has been explained how the need for place dependence is used by the authorities, especially in the dimension of faith, from the antiquity to the era of today's individualization. It is stated that the cities and spaces of our modern age are naturally the works of this historical accumulation.

The structure of the psychological ground that inevitably affects the unhappiness of the person who lost his home concept due to the development of the concept of spatial dependence in the modern age is explained. The relevance of all rules and impositions that civilization has to apply to keep the society together is stressed.

Keywords: Home, Sense of Place, Place Dependency, Place Identity.

**YUVA'YA DÖNÜŞ: MEKÂN HİSSİ,
MEKÂNSAL BAĞLILIK VE BAĞIMLILIK
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii

GİRİŞ	1
-------	---

**BİRİNCİ BÖLÜM
FİZİKSEL GERÇEKLİK OLARAK MEKÂN DUYGUSU**

1.1. İLETİŞİM VE KÜLTÜR	4
1.2. HAYVANLAR ARASINDA MESAFE DÜZENLEMESİ	5
1.2.1. Hayvanların Mesafe Bırakma Mekanizmaları	6
1.2.2. Kişisel Mesafe	6
1.2.3. Sosyal Mesafe	7
1.3. NÜFUS KONTROLÜ	8
1.4. MEKÂN HİSSİ	9
1.4.1. Gözler, Kulaklar ve Burun	9
1.4.2. Görsel Sentez	11
1.5. MEKÂN VE ALGI	11
1.5.1. Algının Gelişiminde Sanat	12
1.5.2. Mekânın Dili	13
1.6. DÜZENLEYİCİ BİR MODEL OLARAK MEKÂNIN ANTROPOLOJİSİ	14
1.6.1. Sabit Mekânsal Alan	15
1.6.2. Yarı-Sabit Mekânsal Alan	16

1.6.3. Herhangi Bir Şekli Olmayan Mekânsal Alan	16
1.7. İNSAN İÇİN MESAFE KAVRAMI	17
1.8. ŞEHİRLER, KÜLTÜR VE GETİRDİKLERİ	18

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİNSEL ALGIDA MEKÂN

2.1. ZİHİNSEL BİR KATEGORİ OLARAK MEKÂN	19
2.2. KAVRAMSAL OLARAK MEKÂN	20
2.2.1. Mekân ve Zaman Nedir	20
2.2.2. Mekân Sevgisi	21
2.2.3. Mekân Hissi	22
2.2.4. Literatürde Mekân Kavramı	24
2.3. MEKÂNSAL BAĞLILIK	25
2.3.1. İnanç Temelinde Mekânsal Bağlılık	25
2.3.2. Bir Zemin Arayışı	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK BÜTÜNLEŞME VE MEKÂN

3.1. DUYGUSAL YOKSUNLUK	28
3.2. SİYASİ BEDEN VE YUVA	29
3.2.1. Antik Dönemde Mekân	30
3.2.2. Tiyatro	31
3.2.3. Akıl ve Mitos	32
3.3. İTAAT VE MEKÂN	33
3.3.1. Bakarak İnanmak	33
3.3.2. Merkezi Yapı	34
3.3.3. Forum (AVM)	36
3.3.4. Evlerin Şekillenmesi	36
3.4. BENZER DÜNYA DÜZENİ	37

3.4.1. Emperyal Sistem İçinde Mekân	37
3.4.2. İnsana Dair	38
3.4.3. Ekonomi	39
3.4.4. Yaşam Alanı	40
3.5. MODERN MEKÂNLAR VE BİREYSELLİK	41
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	44
MEKÂN ALGISI	44
4.1. BOŞLUK	44
4.2. MEKÂNSIZLIK	45
4.3. ALAN HİSSİ	45
SONUÇ	47
KAYNAKÇA	50

GİRİŞ

İnsan dünyaya geldiği andan belli bir süre sonra sırasıyla annesi, yakınları ve dünyada bulunan diğer varlıklar ile sürdürdüğü ilişkiler kapsamında kendi benliğini oluşturmaktadır. Yuva, mekân ve mekâna ait olma gibi kavramlar da, insanın kendi özünde bulunan, hayata, çevresine bağlanma ve onun bir parçası olarak zaman ve mekân uzanımında varolma çabasının diğer bir açıklamasıdır. Modern şehirlerin insanı duyarsızlaştırdığı kalabalıklar içerisindeki günlük çalışma ve mücadele temposunda, ortaya çıkan psikolojik sorunlar sonucunda insanın zaman zaman bir kayboluşa doğru gitmesi günümüzde artık doğal karşılanmaktadır. İnsan doğasına aykırı olan bu durum beraberinde birçok fiziksel sağlık sorunlarını da getirmektedir.

Mutsuzluk duygusunun aslında insanın kendi düşünce gücünü ve enerjisini bazı nedenlerle doğru kullanamamasından kaynaklandığını söylemek yerinde olacaktır. Yaşamın kendisi dinamiktir ve kişi varlığını zaman ve mekân bağlamında duyumsamasıyla kendi kimliğini harekete geçirebilecektir. Psikoloji bilimi, insanın bulunduğu mekâna, nesnelere, birlikte olduğu kişilere bağlanarak sürekli kendisiyle bilinç ve bilinçaltı düzeyinde bütünleşme eğiliminde olduğunu bizlere söylemektedir. Bu bağlamda mekân hissi ve mekânsal bağlılık kavramları da yine zaman ve mekân boyutunda var olabilmektedir.

Mekânsal bağlılık, bağımlılık ve yuvaya ait olma duygusu en ilkel zamanlardan günümüzün karmaşık modern yaşam şekillerine kadarki en temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bağlanma, bağlılık ve bağımlılık konuları doğal olarak sosyal bilim araştırmalarının her zaman odağında bulunmuştur.

Yaşadığımız çağda artış gösteren sıkıntıların asıl kaynağı, geçim kaygısı ve yalnızlık hissi içinde yalıtılmış hayatlar yaşayan, asıl bağlarından koparılmış insanların kendi doğalarından giderek uzaklaşmalarıdır. Bu nedenle de hem fiziksel hem de psikolojik birçok yeni uyum ve sağlık sorunları da mantar gibi çoğalarak artmaya devam etmektedir.

Bu araştırmada yuva hissi ve mekânsal bağlılık kavramlarının fiziksel ve psikolojik olarak farklı boyutlarının gelişimi, birbirleriyle ilişkileri gözönüne alınarak incelenmiştir. Yuva, mekânsal bağlılık ve bağımlılığın çok boyutlu insanla özdeş kavramlar olduğu bilinciyle çağımızın bizlere sunduğu yaşam koşullarına ilişkin yaşamsal bir farkındalık sağlamak esas alınmıştır. Bu gerekçeyle konu ile ilgili

literatür taranmış ve çalışmanın genel çerçevesine uygun olarak belli bölüm/konu başlıkları altında telif edilerek tarafımızdan değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKSEL GERÇEKLİK OLARAK MEKÂN DUYGUSU

Fiziksel mekân duygusu, idrak yeteneği gelişen canlıların bulundukları mekân içerisinde çevreleri ile olan psiko-fiziksel ilişkilerini ifade etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak hayvanlar üzerinde yapılan deney ve gözlemler sonucu, canlıların ortak davranış kalıplarına ve fiziksel mekân duygusunun temel esaslarına ulaşılmıştır. Söz konusu temel esaslar canlıların bulundukları mekâna ait olma ve çevreden gelen tehlikelere karşı gösterdikleri reaksiyonlar kapsamında belirlenmiştir (Hall, The Hidden Dimension, 1966). Bu bilgiler ışığında insan davranışları da mukayese edilerek Kişisel Alan* (*Personal Space*) olarak adlandırılan kavram ortaya çıkarılmıştır. İnsanların birbirleri arasında oluşturdukları alan ve boşluklar ile bunun tüm şehir, ev, iş yeri gibi diğer nesnel alanlardaki iz düşümleri fiziksel mekânlarda daha anlamlı ve açıklanabilir duruma gelmiştir.

Mekânsal anlamda çok boyutluluğu ifade eden kişisel alan konusu ayrıca antropologlar tarafından insan davranışlarının kaynağını da oluşturan psikolojik alt yapıların başlangıcı olarak da kabul edilmektedir. Bu yaklaşım kapsamında insanlığın sürekli yenilenen büyük bir biyolojik organizma topluluğu olduğunun altı çizilmektedir (Hall, 1966:12).

İnsanı diğer canlılardan özellikle de memelilerden ayıran farkların hiç de öyle sanıldığı gibi büyük olmadığı ve bu nedenle tarih boyunca hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların insanoğlunun karmaşık görünen temel problemlerine ışık tutacağı gerçeği son dönem popüler yazarları tarafından da dile getirilmektedir (Harari, 2015).

Uluslararası ilişkiler için çatışma olarak adlandırabileceğimiz uzlaşmazlıkların daha küçük ölçekte bu ülkelerin içinde yaşayan farklı adetlere mensup insanlar arasında bile meydana geldiği ve buna kültür farklılıklarının sebep olduğu bir gerçektir. Bu farklar, fiziksel mekân duygusunun da kültürlere göre farklılaşmasını sağlamakta, aynı ırka mensup ve aynı aksanla konuşan toplumların bile gerilim ve sürtüşmelere girmelerini kaçınılmaz hale getirmektedir.

* Kişilerin aralarında bıraktıkları alan yani birbirlerine ne kadar yakın ya da uzak durdukları, aralarındaki ilişkiyi anlamak için ipuçları içermektedir. Bu alanın sınırları bilinçli bir şekilde kullanıldığı takdirde karşı tarafa iletilen bir mesaj niteliğindedir. Kişilerarası ilişkilerde alan kavramı, 1966 yılında Edward T. Hall tarafından tanımlanmıştır (Hall, 1966).

1.1. İLETİŞİM VE KÜLTÜR

Kişisel ve sosyal anlamdaki kişisel alan mesafesi (*personal and social distance*), “yakınlık oluşturmak” (*intimacy*) anlamında kültür ile ilişkilendirilmektedir (Hall, *The Hidden Dimension*, 1966). Fiziksel mekân algısının şekillenmesi için gerekli kültürel oluşuma zemin hazırlayan ana unsur da iletişimidir (Boaz, 1911: 7). Hint-Avrupa dillerinin, Hint-Amerikan ve Eskimo dillerinden radikal olarak farklı oldukları ve bu iki farklı dil sistemi arasındaki çatışmanın dilin gelişimi üzerinde kendi devrimsel etkisini yarattığı yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Sapir, 1949: 167-169). Böylece oluşan tüm dil aileleri kendilerine has kuralları olduğundan kendilerine özgü kapalı sistemler manzumesi meydana getirdikleri ve bu farklılıkların doğal sonucu olarak değişik mekân algılarının doğduğu bilinmektedir. (Bloomfield, 1933: 14-15).

Gerçekten de dil kavramsal olarak düşüncenin bir ifadesi gibi anlaşılrsa da yapılan araştırmalar dilin varlıksal anlama sahip olduğunu bize çarpıcı olarak göstermiştir. 1930 yılında Hopi ve Shawnee yerlilerinin yaşamları incelenmiş ve kullandıkları dilin düşüncenin oluşumunda en büyük unsur olduğu sonucuna varılmıştır. Dilin, düşünce ve algı ile ilişkisinin devrimsel etkileşimi görülerek sadece düşüncenin bir ifadesi olmayıp aslında düşüncenin oluşumunda da en büyük unsur olduğu, hiçbir inanç ya da felsefi düşünüşün de dil olmadan şekillenmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir (Whorf, 1956: 51-57).

Daha önceden insanlar arası tecrübenin iletişimde yeterli olduğu ve bir bakıma ortak dilin bile bu konuda göz ardı edilebileceği görüşü kabul edilmesine rağmen Whorf’un ortaya koymuş olduğu ilkelerden hareketle Hall “*Sessiz Dil*” isimli çalışmasında, kişisel alan kapsamında bunun çok da geçerli olmadığını vurgulamaktadır. Özellikle farklı kültür ve algılama dünyasından gelip aynı koşul ve deneyimlere maruz kalan kişilerin olayları algılama ve anlama yeteneklerinin tecrübe ve dil anlamında çok farklı olduğu ortaya konmuştur (Whorf, 1956).

İnsanların algılama dünyalarını oluşturmalarında kültür ve mekânın etkileri açıkça görülmektedir. Gerçekten de doğu ve batı kültürlerinden gelen kişiler arasında kişisel alan farklılığı ve günlük ilişkilerde kurulan yakınlık boyutu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Amerikalı ve Arap kökenli kişilerin arkadaşlık kurma ve hatta birbirleri ile evlenme durumlarında aralarında kurdukları ilişkiler kendi köklerinden gelen davranış kalıpları içerisinde şekillenmiştir (Hall, 1959: 14-17).

Farklı kültür sistemlerine ait bu davranış kalıplarının psikolojik ve biyolojik kökenleri çok derin yapılar olarak karşımızda durmaktadır. Aslında nesnel olarak bir nevi bağ kurma adını da verebileceğimiz ve bu anlamda insanoğlunu diğer canlılardan farklı kılan en ayırt edici niteliği, onun “uzantılar” oluşturabilme ve bunları yönetebilme yetisidir. Böylece, bilgisayar beyinin, telefon sesin, dil ise bir bakıma zaman ve mekân uzanımı içerisinde fiziksel varlığın uzantılarını meydana getirmektedir. Dünya, bahsedilen karmaşık uzantı ağları ile örülmüş bir sistemdir. Tıpkı hayvanlar âleminde olduğu üzere insanlar arasındaki ilişkilerde de bu kadar karmaşık yapı içerisinde çatışmaların çıkması doğal olarak kaçınılmaz hale gelecektir. Bu yapı hayatın devamlılığı açısından gerçekten çok önemlidir ve bu esasa dayanmadan yaşamın var olamayacağı da açıktır (Lorenz, 1955).

Etolojik bakımdan insanoğlu çevresini devamlı değiştirebilme özelliğine sahip olduğuna göre karşımıza yine onun bir eseri olan kültürel ve diğer boyutlar ortaya çıkar. Bir anlamda insanın uzantı ve bağ oluşturma yeteneği kapsamında çevresi ile sürekli bütünleştiğini ve hatta onun içinde eriyip birleştiğini görüyoruz. Bizim dünyamızda şehirli, köylü veya kırsala ait kavramlar da buradan çıkmaktadır. Yaşadığı çevre ile sürekli ilişki içinde olan, mekânsal anlamda derin bağlar oluşturabilen insanoğlu için yaşam alanı mimarlığı sürekli yenilenen ve geliştirilen bir konu olmuştur (Lorenz, 1955).

1.2. HAYVANLAR ARASINDA MESAFE DÜZENLEMESİ

Hayvanlar âleminde karşılaştırmalı olarak yapılan yaşam alanı ihtiyaçlarının incelenmesi ile insan yaşamındaki benzerlikler ortaya konulmuştur. Doğada yaşam süren diğer türlerin insana göre daha kuralsız oldukları düşünülse de (örn: kuşlar gibi özgür deyimi) gerçeğin hiç öyle olmadığı, hayvanların da kendilerine ait bir yaşam yasası kapsamında hareket edebildikleri birçok araştırmacı tarafından belirlenmiştir (Hall, 1966).

Bölgesellik (*territoriality*), hayvan davranışları biliminde kabul edilen temel kavramlardan biridir. Bu kavram, basit olarak hayvanların yaşam alanlarında hak iddia ettikleri yaşama yeri ve hatta kendi türlerinin bile yaklaşmasına izin vermedikleri bir nevi kişisel mülk sahası gibi düşünülebilir (Howard, 1920: 1-3). Hayvanlar üzerinde yapmış olduğu psikolojik çalışmalarla tanınan H. Hediger, oluşturulan bu özel

alanların hayvanların sosyal yaşamlarını düzenleyen, üyeler arasında haberleşme yeteneği sağlayan, yabancı veya yırtıcıların yaklaşımları halinde her üyenin en çabuk şekilde uyarılmasına imkân veren mekanizmalara da sahip bir yapıda olduğunu belirtmiştir (Hediger, 1950: 31-35).

Bu kavramı insan yaşamına uyarlayacak olursak bölgeselliğin özel mülk ve kamu alanının belirlenmesinde temel davranış karakteristiğini oluşturduğunu daha net olarak anlayabiliriz.

1.2.1. Hayvanların Mesafe Bırakma Mekanizmaları

Bu konudaki diğer önemli bulgu da hayvanların uçuş mesafesi (*flight distance*) olarak tanımlanan ve yaklaşan bir tehlike veya tehdit nesnesi ile kendileri aralarında her zaman bıraktıkları mesafe kavramıdır (Hediger, 1950: 32). Bu mesafe, yaklaşan tehdit algısına göre her hayvanda farklıdır. Bu alan içine giren veya yaklaşan yabancılar derhal tehlike olarak algılanır ve hayvan bir panik havası içine girer. Biraz daha yaklaşma ise kaçışın başlaması için yeterli olur. Bu kavram canlıların hemen hepsi için farklılık gösterse de temelde geçerlidir.

İnsan da diğer canlılar gibi benzer özellikleri taşır ve bu onun bizzat çevresinde oluşturduğu emniyet mesafesinin boyutlarını meydana getirir. Bu mesafeler öznenin merkezinden başlayarak ve bulunulan mekâna da aynı ölçüde uzantılar eklemek suretiyle devam eder ve her insanın etrafında bir çeşit hayali kaleler meydana getirir. Şizofren teşhisi konmuş hastalarda bu hissiyat aşırı derecede yüksek olduğu için kendi alanlarının ihlâli durumunda gösterdikleri reaksiyon daha net olarak gözlemlenebilmektedir.

1.2.2. Kişisel Mesafe

Kişisel mesafe kavramı tüm canlıların kendi etrafında oluşturmuş olduğu görünmeyen bir sınır çemberini ifade etmektedir. Bu sınırın geçilmesi durumunda canlı için bir acil durum algısı meydana gelir. (Hall, 1966). Birlikte yaşamının meydana getirdiği sosyal organizasyon da kişisel mesafe kavramının oluşumunda bir faktör olarak ortaya çıkar. Burada ayırt edici unsur oluşan bu alan sınırlarının kesişimi ve üst üste binmelerini engelleyen bir hiyerarşi oluşumudur. Hayvan topluluklarının

yaşamlarını düzenleyen yasalara göre baskın olanların merkezi, zayıfların ise daha uzak olacak şekilde konumlanmalarını sağlayan bir sistem bu hiyerarşik yapılanmaya işaret etmektedir.

Merkezde tutunma veya burayı ele geçirme bir üstünlük mücadelesini gerektirir. Bu noktada saldırganlık esas etken olarak ortaya çıkar. Aslında doğal seçim sisteminin temelini oluşturması ve dengeyi meydana getirmesi açısından saldırganlığın yaşam için ne kadar gerekli olduğu uzun araştırmalar sonucu elde edilmiş bir bulgudur (Hall, 1966).

1.2.3. Sosyal Mesafe

Sosyal mesafe (*social distance*) kavramı basit olarak hayvanların birbirlerini görerek, koku, dokunma veya sesle kontrol edebildikleri ve emniyet amacı ile sürü veya grup halinde yaşamaları olarak tanımlanabilir. (Hall, 1966).

Sürü halinde yaşarken içinde bulundukları grup ile teması kaybetmek yırtıcıların hedefi olmak da dâhil birçok tehlikeye maruz kalmak anlamını taşımaktadır. Bu mesafeyi en basit anlamıyla diğerlerini göremeyecek veya kokularını alamayacak olmaktan çok hayvanı endişelendiren psikolojik bir uzaklık ile belirtmek daha uygun olacaktır. Burada dikkat çekilen konu söz konusu grubun oluşturduğu gizli ve kapsayıcı hiyerarşik¹ bir sınırdır.

İnsanlar için baktığımızda bir çocuğun annesinin ses mesafesi kapsamında kalması, durumsal olarak bu sınırı meydana getirebilir. Söz konusu sınır işin içine tehlikeli bir mekân da dâhil olduğunda daha da küçülecektir. Diğer yandan günümüzde artık bir uzantımız haline gelen internet ile sosyal mesafeler sınır tanımayacak bir duruma gelmiştir.

1. Sosyal bir grubun bulundukları mekân çevresinde oluşturdukları psikolojik mesafelerin belirli bir alana hâkim olma sınırlarını belirledikleri Edward T. Hall tarafından tanımlanmıştır.

1.3. NÜFUS KONTROLÜ

Kuzey Denizi'nin soğuk sularında yaşayan ilkel yaşam türleri hakkında bize ilk fikir veren çalışma Frankfurt Doğal Tarih Müzesi müdürü olan Wilhelm Schafer tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada latince *hyas araneu* olarak isimlendirilmiş bir çeşit yengeç türünün üreme davranışı hakkında aydınlatıcı bilgiler verilmektedir (Schafer, 1956). Söz konusu çalışmada organizmaların üreme, hayatta kalma ve kritik bir nüfus artışına varana kadar geçen sürede mekân, yuva ve hareket alanını tesis ederek yaşamı koruma mücadelesinin nasıl süregeldiği gözlemlenmiştir. Bu basit yaşam şekillerinde de aşırı artışın kontrolü ve neslin devamlılığı için doğal seleksiyon ile gelişmeden kurban edilenler ve saldırganlık dürtüsünün önemi gözler önüne serilmiştir. Normalde yengeçler yalnız yaşayan hayvanlardır ve kendi etraflarında kritik bir mekânsal alan yaratarak yaşamlarına devam ederler. Bu alan, birbirlerinin farkında olma ve koku alma mesafesine göre ayarlanmaktadır. Bu mekânın oluşturulması ve devamlılığına olumsuz etki edecek fazla nüfus yine kendileri tarafından kontrol edilmekte ve fazla görülen yeni üyeler imha edilmektedir. Yaban sıçanı, tavşan, yarasa gibi hayvanların da zaman zaman yaptıkları toplu intiharların yine bu üreme ve yaşam alanına sahip olabilme içgüdüğü ile yapıldığı açıklanmaktadır.

Benzer çalışmalar 1961 yılında ünlü bir etoloji uzmanı olan Dr. John Christian tarafından medikal patoloji konusunda yapılmıştır. Maryland, Cambridge yerleşim alanının batısında uzanan James adaları denen bölgede yaşayan geyiklerin aşırı nüfus artışından dolayı (*overpopulation*) yaşamsal alan boşluklarını yitirmeleri sonucu oluşan genel stres durumunun ve moral çöküşünün nasıl dengelendiği ve sürünün kendini azaltma yolunu seçtiği izlenmiştir. Tüm vakalar incelenirken çevrede besin kaynaklarının ve iklim şartlarının gayet uygun olduğu da gözlemlenmiştir (Christian, 1964: 146, 1550-60).

Yukarıda bahsedilen araştırma ve gözlemler, insanlar için daha sağlıklı yaşam ortamlarının nasıl olması gerektiği hakkında bilgilere ulaşmayı hedeflemektedir.

Robert Thomas Malthus'e göre insanların durmaksızın çoğalarak yeryüzünde barınamayacakları bir gün gelecektir. O, bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

“İnsanlar yalnız menfaat duygusu ile hareketlerini düzenlememektedirler. Cinsel içgüdü, insan iradesinden ve hatta menfaat duygusundan kuvvetlidir. Nüfusun

bu eğilim altında kaydedeceği uzun dönemli gelişmeler, gıda maddeleri üretimindeki artıştan daha hızlıdır” (Malthus, 1798: 6-12).

Malthus Doktrininin de işaret ettiği gibi canlıların hayatta kalma imkânlarının sadece gıda maddelerinden değil mekânsal alan yetersizliğinden kaynaklanacağı konusu yeniden gözden geçirilmelidir.

Benzer şekilde Christian da, aynı şekilde “aşırı nüfus artışının patolojisi” isimli çalışmasında ağaçkakanların üreme sezonu esnasında adrenalin seviyelerinde büyük değişiklikler olduğunu ve daha saldırgan davrandıklarını ve buna göre de aralarındaki etkileşim mesafesinin daha fazla uzadığını gözlemlemiştir. Yine yuva içindeki yaşam alanının aşırı çoğalmadan dolayı kısıtlanması sonucu çeşitli hastalıkların, kısırlığın veya fiziksel zayıflığın kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıktığı ve koloniyi çok olumsuz etkilediği görülmüştür (Christian, 1963:128, 57-603) .

Benzer şekilde aşırı kalabalığın bataklık sıçanlarının üzerindeki yıkıcı etkilerinin iyileşmesinin de çok uzun yıllar aldığını kanıtlayan çok çarpıcı bulgular elde edilmiştir (Hall, 1966: 38).

1.4. MEKÂN HİSSİ

1.4.1.Gözler, Kulaklar ve Burun

Canlıların anatomik ve psikolojik gelişimlerini çevrelerini saran nesnel ortamları ile örüntüledikleri ve dışarıdan gözlemlenmesi mümkün olmayan öznel dünyalara dayalı olarak yaşadıkları bilinmektedir. Birçok gözlem ve araştırmalar ile konu çok net olarak ortaya konmuştur. (Lissman, 1963) ; 208 (3), (Kilpatrick, 1961).

Duyu organlarımız algılama mesafelerine göre farklı iki kategoride ele alınmıştır. Uzun mesafeli duyular; gözler, kulaklar ve burundur. Yakın mesafeli yani anlık duyular ise deri, zar ve kaslar yani dokunma organları olarak sıralanmaktadır. Nesnelerin ve dünyanın algılanması için ihtiyaç duyduğumuz bu duyularımızın gelişimi de evrimsel süreç içinde gerçekleşmiştir. Karasal bir yaşam biçimine bağlı yaşayan insan evrimsel süreç içerisinde hem diğer türlerden korunmak hem de tabiatın etkisiyle topraktan ağaca doğru yaşama sürecine girmiş ve evrimini de bu yönde geliştirmiştir (Hall,1966).

Bu durum beyindeki koku alma merkezlerinin zamanla daha ilkel kalmasına, ancak görüş ve işitme algılarının çok daha fazla gelişmesine yol açarak daha ileri algı

mekanizmalarını geliştirmesine, karmaşık bilgi işlemlerini ve gelecek planları yapabilmesine zamanla olanak sağlamıştır. Zaten insanın koku alma yeteneğinin gereğinden fazla gelişmiş olması sonucu çevresi ve etkileşimde bulunduğu her canlı ile anlık bağlar kuracağı bir ortam meydana gelirdi ki bu durum sosyal hayatın ve normların devamlılığı açısından imkânsızdır.

Aynı şekilde dokunma hissi de yaşamın kendisi kadar eskidir ve o olmadan hayatın kendisinden söz edilemez. Temelde dokunma hissi sayesinde aşırı sıcak veya soğuğa maruz kalma riskinden korunur ve hayatta kalabiliriz. Bulunulan mekânın büyük veya küçük olarak algılanması da orada bulunan nesnelere temas edip etmeme durumuna bağlıdır. Merkezi sinir sistemince alınan bilginin miktar ve kalitesi de hayatı algılama ve yaşamın içinde olma açısından son derece önemli bir faktördür.

Yukarıda bahsedilen duyularımızın hepsi bizlere uzun ve yakın mesafeli algılar hiyerarşisi içerisinde yaşadığımız mekânı algılama imkânını sunmaktadır. Mekân algısının oluşmasında görüldüğü üzere anlık yakın ve uzaktan algılama sistemleri kendi aralarında eş zamanlı olarak çalışmaktadır. Başka bir deyişle mekân algısı çok boyutlu olarak yaşanabilen bir mekanizmaya sahiptir. Özellikle koku ile özdeşleşen anıların ve mekânların zihindeki izleri sonsuz olarak varlığını sürdürürler.

Bebeklikten itibaren büyüme sürecinde nesnelerin algılanması; dokunma, emme, sıkma gibi hareketlerden görme ile tanımlama safhasına doğru gelişim göstermektedir. Bilgi toplayıcı bir aygıt olan deri, görsel algı ile uyum içerisinde çalışır. Anlık ve uzun süreli algı mekanizmalarının çalışmasında dokunma algısının insana görme fonksiyonundan daha yakın olduğu belirtilmektedir (Balint, 1945).

Tıpkı bütün canlılarda olduğu gibi maddeyi oluşturan atom alt parçacıklarının ve hatta atomun kendisinin de hareket halinde ve birbirleri ile uyum içinde olduğu uzun zamandan beri bilinmektedir. İnsanın ve diğer canlıların da mekân algısı, kendi duyu organlarının yetenekleri sayesinde çevreleri ile kurdukları bağlantılar ile şekillenmektedir. Madde parçacıklarının bir varlık oluşturmak için nasıl bir hareket alanına ihtiyacı varsa, canlıların da aynı şekilde hareket alanına ihtiyaçları olur. İnsan, kendi derisinin yüksek ısı duyarlılığı sayesinde bulunduğ mekânı hissetmektedir. Aslında çevresi ile olan etkileşimi bir bakıma kendi içindeki etkileşim ile eş zamanlı hareket eder ve bu da mekân hissini nasıl oluştuğu konusunda bize bir fikir verir.

Görsel algı, diğer algı mekanizmalarından çok daha fazla gelişmiş, karmaşık ve olağanüstü hızda veri toplama ve işleme yeteneğine haiz en gelişmiş algı boyutunu

meydana getirmektedir. Bu yeteneğin oluşumu ile organizma, içinde bulunulan mekânı işleme ve algılama kapasitesini en üst seviyeye çıkarmaktadır (Hall,1966).

1.4.2. Görsel Sentez

İnsan olmanın temel taşı olarak belirleyeceğimiz kritik konu onun kendi deneyimlerini zaman ve mekân uzanımında sentezleyebilme yeteneğidir. İnsan bu yeteneğini; görmekte iken öğrenmesi ve öğrendiklerinin de gördüğüne etki etmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Sentez yeteneği olmasaydı insanın kendi konumuna dayanarak muhtemel tehlikeleri bertaraf etmesi mümkün olamazdı.

Cisimlerin retina üzerine düşen resimleri ile beynin algısı nörolojik açıdan farklı olduğundan görsel alan ve görsel dünya (*visual field and the visual world*) kavramları ayrı ayrı geliştirilmiştir (Gibson, 1950: 26). Bulgular ve bilimsel araştırmalar göstermektedir ki insan gözünün sürekli hareketli ve görüntünün de sürekli bir akış halinde olması nedeniyle fiziksel olarak algının da sabit kalması mümkün değildir. Öte yandan beynin görüntüyü işlemesi ile algının gerçekleşmesi de süreklilik içerisinde olmaktadır. Aynı görüntünün kişiler tarafından farklı algılanması da bundan dolayıdır.

Diğer bir konu da görsel algının çok boyutlu olmasıdır. Bilimsel açıdan üç boyutlu stereoskopik görüş Gibson ve diğer araştırmacılar tarafından ele alınmış ve bunun görme organının bir yeteneğinden ziyade beynin kendi algısı olduğu gerçeğine ulaşılmıştır. İki boyutlu iki resmin üst üste getirilmesi sonucu oluşan stereoskopik algı derinlik hissinin oluşmasını sağlamakla birlikte bu algı tek göz ile etrafa bakarak da sağlanabilir. Dolayısı ile bunun öğrenilmiş bir yetenek olduğu açıktır (Gibson, 1950: 44).

Görsel mekân algısının karmaşık olmakla birlikte diğer bedensel algıları destekleyen en önemli algı unsuru olduğunu da burada belirtmemiz gerekmektedir.

1.5. MEKÂN VE ALGI

Mekânsal algının oluşumu hakkında ressam olan özne ile onun resim nesnesi arasındaki mesafeler incelenerek bazı bulgusal sonuçlara ulaşılmıştır. Herhangi bir nesne ile ressam arasındaki fiziksel uzaklık, doğrudan psikolojik bir anlam

doğurmaktadır. Grosser, bu uzaklığın 1 ile 2,5 m arasında olduğunu saptamıştır. Sanatçı ile model arasında mekânsal bir ilişkinin olduğunu ve bunun portrenin karakteristik bir niteliğini oluşturduğunu, buradan hareketle de resme bakan herhangi bir kişinin modelle bir nevi iletişim ve neredeyse konuşma ortamını bile yakalayabileceğini vurgulamıştır (Grosser, 1951). Böylece ressam gözüyle tespit edilen bu bağın aslında her insanın kendi içinde yaşadığı hislerin kâğıt üzerine aktarılması ile açıklama imkânı doğmuştur (Hall, 1966: 76-79). Bu bulgu, daha önce de belirtilen sosyal mesafenin ayarlanması ve sınırlarının çizilmesi sürecinde sanatçı gözünün bu algıyı nasıl ortaya koyduğunu açıklamaktadır.

1.5.1. Algının Gelişiminde Sanat

Sanatçıların duyularını nasıl kullandıkları ve algılarını izleyiciye nasıl ilettikleri incelendiğinde, içgörüler ve izlenimler hakkında öğrenilecek çok şey olduğunu görüyoruz. Sanatçı, insanın dünyayı nasıl algıladığı hakkında aktarım yaparken çok yetenekli ise ve izleyici de aynı kültürü paylaşıyorsa eksik kalan unsurlar tamamlanır ve sanat da buna göre yeni bir form kazanır. Benzer şekilde antik çağdan kalma mağara resimlerinin ve gravürlerinin incelenmesinde, gerek zaman aşımı ve gerekse diğer değişkenler nedeniyle resim hakkında doğru bir izlenim oluşturulması güçtür. Bununla birlikte, eksik parçaların tamamlanması için yaşam akışı ve günümüze değin edinilen bilgi birikimi ışığında yeniden değerlendirmeler yapmak da mümkündür.

Günümüz görsel dünya algısı aslında konuşulmayan bir dil tarafından zaman içerisinde oluşturulmuştur. Kendini dış dünyadan ayırma yeteneğini kazanma sürecindeki bir çocuk gibi paleolitik dönem sanatçılarının da duygu ağırlıklı yaşadığı ve insanın kutsallık bilincinin süreç içerisinde nasıl geliştiği hep bu karşılaştırmalar sonucu ortaya konabilmiştir (Carpenter, 1959: 64).

Diğer taraftan insan algılarının gelişimi ve yansıtılması konusunda daha fazla açıklayıcı bilgi ve bulgulara ulaşmak mümkündür (Dorner, 1958). Bu bağlamda duygu zengini Eskimo sanatçılarının çalışmaları gayet ilgi çekicidir. Eskimo yaklaşımı modern sanatın bazı koleksiyoncuları tarafından büyülenerek karşılanmıştır. Yaptıkları eserler algısal olarak, Picasso, Braque ve Moore gibi rönesans sanatçılarının yapıtlarının birçoğuna benzemektedir. Eskimo'nun yaptığı eserler de bulunduğu

mekânın sıra dışı olmasından kısmen etkilenir. Ufuk çizgisinin olmadığı ve gündüz ile gece kavramının farklı olduğu bir çevrede yaşamasından dolayı bu bölgede yaşayan bir sanatçıda duygu yoğunluğu çok fazladır. Öte yandan Batı'nın modern sanatçıları da zaman içerisinde sanatlarıyla duyuları bilinçli olarak harekete geçirmiştir. Bundan dolayıdır ki onların ürünleri de tıpkı Eskimo'nun sanatı gibi bize zengin bir ortamda yaşadığı izlenimini vermektedir (Hall, 1966: 90).

İnsan, varoluşu boyunca değişik algısal mekânlarda yaşamaktadır. Sanatın da bu çeşitli algıların meydana getirdiği bir bilgi kaynağını oluşturduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Sanatın değişik kültürlerin ve kültürler arası geçişlerin incelenmesinde bize bir ışık tuttuğunu söylemek mümkündür.

1.5.2. Mekânın Dili

Boaz (1911), dil ve kültür arasındaki ilişkiyi vurgulayan ilk antropologtur. Değişik dillere ait sözlükleri mukayese ederek kültür farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Örneğin, birçok Amerikalı için kar yağışı hava koşullarının bir halini göstermekte ve kar veya sulu kar olarak betimlenmekte iken bir eskimo için karın yağış durumlarını anlatan çok fazla tanımlama ve ifade bulunmaktadır. İnsanların algısal dünyasının oluşmasında her dil belirgin bir rol oynar. İnsan, bulunduğu mekânı kendi ana dilinde belirlenen hayali hatlar boyunca betimlemektedir. Bu anlamda değişen doğaya ayak uydurabilmek için zihinlerimizdeki mevcut dilbilimsel sistemler, sürekli olarak değişik sınıflamalar ve türler meydana getirir. Kendi dilimizi konuşurken de bir çeşit genel antlaşma anlayışı içinde oluşturduğumuz şablonlar ile kodlamalar yaparız. Bu antlaşmanın hükümleri de kesinlikle zorunludur (Whorf, 1956: 246).

Kuzey Arizona çöllerinde yaşayan Hopi yerlilerinin konuştukları dil, yıllarca süren kapsamlı araştırmalara konu olmuştur. Dilin çözümlenebilmesi konusundaki esas zorluk, zaman ve mekân kavramlarının anlaşılmasında ortaya çıkmıştır. Hopi dilinde “zaman” kavramına denk gelen hiç bir sözcük bulunamamıştır. Çünkü Hopi dilinde zaman ve mekân kavramları birbirlerinden ayrılamaz olduğundan, zaman kavramının atılması ile otomatik olarak mekânsal kavramın da değiştiği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle Hopi düşünce dünyasında hayali bir mekân bulunmamakta ve mekân kavramı her daim gerçek bir zaman içerisinde yer almaktadır.

Bizim tasavvur ettiğimiz şekliyle “cennet veya cehennem kavramı, hayali olarak bir şeyi kavramak, hatlar veya bir tartışmada önemli bir noktayı kavramak” gibi ifadeler Hopi halkı için hiçbir şey ifade etmemektedir (Whorf, 1956: 199). Bu gözlem Whorf’un öğretmeni ve mentörü olan Sapir tarafından da teyit edilmiş ve sözde nesnel dünyaya insanoğlunun dil ile bir gerçeklik ilişkisi oluşturduğu dile getirilmiştir. Dil yalnızca haberleşme ve kendini yansıtma gibi problemlerin bir çözüm aracı değildir. “Gerçek dünya”, dilin inşa yeteneğinin açık bir sonucudur (Sapir, 1949: 7-10).

1.6. DÜZENLEYİCİ BİR MODEL OLARAK MEKÂNIN ANTROPOLOJİSİ

Şimdiye kadar bölgesellik, mekân kavramı, kişisel alan ve nüfus kontrolü konularının genel hatları açıklanmaya çalışıldı. Yaşam sürecinde, duygular ve psikolojik temel üzerinde paylaşılan ortak konularla birlikte kültür de tamamlayıcı ve hatta belirleyici bir faktörü meydana getirmektedir. Kültür öncesinden başlayarak insanoğlunun evrilme süreci içerisinde yaşadığı kültürlerarası birçok farklılıklar aslında tamamlayıcı nitelikler taşımaktadır. Mikro kültür alanında tam olarak ifade edilmesi zor olsa da yaklaşık olarak ifade edilebilen sabit, yarı sabit ve herhangi bir şekle ait olmayan mekânsal alan kavramları bu kapsamda ele alınmıştır. Örneğin, insanın özünden gelen temel özelliklerine aykırı aşırı kalabalık mekânlar içerisinde yaşamak zorunda kalmaya tepkisi, kendi içine dönme ve inzivaya çekilme davranışdır. Genel karakterimizin hemen hemen tüm kültürlerde aynı olduğu bilimsel açıdan doğrulanmıştır. Ancak pratikte her kültür için genel kabul edilen ölçünün ne olduğu ise kültürel farklılıklar (*cultural differences*) konusunun kapsamına girmektedir.

Kültürel farklılıklarla birlikte oluşan ve gözle görülmeyen bu hiyerarşik alanlara ait sınırlar da büyük ölçüde değişmemektedir. Alan, arazi veya mekân dediğimiz kavramların bilinç seviyesindeki oluşumu ve bunların sınırları da insanın bir uzantısıdır. Mekân algısı bu derecede insanla bütünleşmiş ve onun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sabit, yarı sabit ve herhangi şekli olmayan “alan” (*space*) kavramları bu kapsamda ele alınmaktadır (Hall, 1966).

Antropoloji bilimi her zaman “şimdi” meydana gelen olayları insan yapısı ve davranışları bakımından ele alır. Antropolojik bulgular daha çok ilkel toplumların sosyal ve bireysel yaşamlarını araştıran etnologların gözlem ve incelemelerine

dayanmaktadır. Araştırılan mekânlar ise, sınırları belli olan, hep birlikte dış tehditlere karşı savunulan, ataların ve geçmişin ruhlarının hala orada yaşadığına inanılan belli arazi kesimlerinden başka bir şey değildir. Antropolojik mekân kavramı içerisinde göçebeler dâhil geçmişten beri tüm toplumların doğayı sistematik olarak haritalaştırılmasının ve sınırlar çizmelerinin daima bu yanılsama ve fantezilerin üzerine inşa edildiği belirtilmektedir (Auge, 1995: 25-26).

Konuya benzer açıdan baktığımızda büyük toprakları kapsayan devletlerde yaşayan insanoğlunun da vatan/yuva duygusunun benzer bir biçimde şekilleneceğini düşünmemiz gerekmektedir. Ancak içinde yaşadığımız süper modern çağda, gelişmiş teknolojik haberleşme sistemlerinin getirdiği yalnızlık hissi, insan hafızasının eski hatıraları saklama noktasındaki zayıflığı ve bir bakıma geçmişe yabancılaşma, insana hiçbir aidiyet duygusu veremeyen kamu ve ortak mekânların küresel ölçekte oluşturduğu manevi boşluklar, sınırları belli olan klasik mekân algısını çok daha farklı, karmaşık ve bir bakıma duygudan yoksun bir hale getirmiştir. Çağdaşlarımızın böyle büyük anakentlerde karşı karşıya kaldıkları bu dayanılmaz mutsuzluk duygusunun temelinde tarih öncesinden bu yana süregelen duygusal gelişim haritamızdaki büyük değişikliklerin yattığını gösteren çok sayıda araştırmalar bulunmaktadır.

1.6.1. Sabit Mekânsal Alan

Sabit mekânsal alan (*fixed-feature space*) birden fazla kişinin veya daha büyük grupların faaliyetlerini ve yaşamsal alan şekillerini kapsamaktadır. Yapıların ve binaların kendi tasarımları ile beraber bunların bir araya gelmesiyle oluşan yerleşim şekilleri bu konu içerisinde incelenir. Şehir planları, yaşanan kültür özelliklerine dayalı olarak gelişi güzel olmayıp belirli bir plan üzerine inşa edilmektedirler. (Hall, 1966: 103).

Batı veya doğu kültürlerine göre inşa edilen evlerin içyapıları da yine bir kültür yansımasıdır. Evlerdeki odaların mimari sisteme göre yerleşimi ve bunların tıpkı bir şehrin semtlerinin belli bir ana caddeye bağlanması gibi antre denen bir koridora bağlanması ile oluşan “mikro” yerleşim birimleri, toplumun çekirdek yapılanmasını yani ailesel mekânı ortaya çıkarır. Bu mekânlar özel isimlendirme ile de; yaşam odası, mutfak, yatak odası şeklinde kendilerine ait bir takım mekânsal alan isimlerine kavuşurlar. Bu yapılaşma Amerikalı, Japon, Hintli ve diğer kültürler için de pek çok

farklılıkları meydana getirir. Diğer taraftan yapıların dış mimarileri de kültüre dayalı yaşam süren insanların kendilik kavramının bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu tip yapılaşmanın sabit olması, eskiden gelen, sürekli yaşanan alan anlayışını oluşturmaktadır (Goffman, 1959).

1.6.2. Yarı-Sabit Mekânsal Alan

Yarı sabit diye tanımlanan mekânlar (*semifixed-feature space*) daha çok kişilerin etkileşim kurabilme yeteneklerine uygun olmayacak şekilde oluşturulmuş ve geçici olarak kullanılan mekânlar olarak izah edilmektedir. Tren, otobüs bekleme istasyonları, eski nesil binalar bunlara örnek olarak verilebilir. İnsanlar arasında bir tür yalıtım oluşmasına neden olacak şekilde düzenlenen bekleme salonları, duraklar, istasyonlar vb. yerler, uzun vadede insan ilişkilerinin zayıflamasına ve en nihayetinde de toplumdan uzak depresif yaşamların oluşmasına neden olacak algıyı yaratmaktadır. İnsan doğasına uygun olarak sosyalleşmeyi artıran ve karşılıklı iletişime daha fazla imkân veren mekân formları günümüzde daha çok tercih edilmektedir. Örneğin, bir kafede bulunan masaların kare yerine daire şeklinde olmasının kişilerin arası etkileşimi artıran bir faktör olduğu gözlemlenmiştir (Hall, 1966: 108).

1.6.3. Herhangi Bir Şekli Olmayan Mekânsal Alan

Formsuz mekânsal alan (*informal space*), yaşam deneyimimizin her anında ve tüm canlıların bilinçdışı mahiyette birbirleri ile ilişki içinde bulundukları alan olarak tanımlanabilen ve herhangi bir şekle bağlı olmayan mekânları ifade etmektedir. Daha açık bir ifade ile söyleyecek olursak, bu alanı insanların kendi benlikleri ile nesneler arasında çizdikleri hayali sınır hatları içerisindeki mekânsal bölgeler olarak tanımlayabiliriz. Bu kavram, kültürün oluşumuna da direkt etkili olan temel unsuru kapsamaktadır.

Tam da bu konuda insanın mekân algısının bazı hataları da içerdiği tespit edilmiştir:

1. Her etkinin tek ve açıklanabilir nedeni olduğu
2. İnsanın öz sınırlarının kendi derisinden başlayıp bittiği

Kendimizi böylesine kalıplaşmış ve her konuyu tek bir açıklama ile ifade etme sarmalından kurtardığımız zaman insanoğlunun kendisine anlık olarak bilgi aktaran birçok unsur ile çevrili olduğunu, duygu ve düşüncelerin de bu aktarımlara bağlı olarak çok boyutluluk ve ivme kazandığını görebiliriz. Kişiler arasındaki konuşma sesi yüksekliğinin seviyesi bile mekân algısını çok farklı boyutlara taşımaktadır. Ses şiddetinin farklılıkları ile insanlar arasında oluşan aralıkların incelenmesi sonucunda en uzak ve en yakın mesafeler için toplam sekiz bölge olduğu yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir (Hall, 1966: 111). Bu mesafeler nesne ile bağ kurma, yakınlık ve ait olma gibi birçok faktöre dayanmaktadır. Öte yandan samimi yakınlık (*intimate*) veya dokunma mesafesinde sesten daha çok ısı ve dokunma algılarının ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Kaldı ki insanın ruhsal ve biyolojik mekanizması uzaysal (*spatial*) anlamda hesap edilmesi mümkün olmayan alıcı yeteneklerle donatılmıştır. Tüm bu ifadeler bize göstermektedir ki doğal olarak ortaya çıkan mekânsal alan algıları değişik boyutlarda kendilerini göstermektedir.

Mekân algısından kaynaklanan insan davranışları bu anlamada birçok farklılık göstermektedir. Örneğin, Amerikada yaşayan Afrika, İspanyol ve Güney Avrupa kökenli halkların kişisel alan algıları birbirlerinden belirgin farklılıklara sahiptir. Örneğin; doğu merkezli toplumların özellikle kapalı mekânlarda çok daha geniş alanları tercih ettikleri, buna karşın Batılıların ise daha küçük ancak işlevsel mekân pratiğini benimsedikleri söylenebilir.

1.7. İNSAN İÇİN MESAFE KAVRAMI

Daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi, kuşlar ve memeli hayvanlar korunma içgüdüğü ile kendi etraflarında kaçış, kritik, kişisel ve sosyal mesafeler diye adlandırabileceğimiz bazı boşluklar oluştururlar (Hediger, 1961: 34-37). Bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus kritik ve kaçış mesafeleri kavramlarının insanlar için pek kullanılmamasıdır. Fakat kişisel ve sosyal mesafe kavramları yaşam ile özdeş bir halde bizi takip eder. Burada asıl konu, insanı hayvanlar ve diğer canlılardan ayrı kılan bu mesafe kavramının dinamik bir yapıda oluşudur. Çünkü insan daima muhtemel bir tehlike veya durum için “daha önceden ne yapılabilir” muhakemesi ile hareket eder. Bu da algılanan olaya karşı birden fazla çözümün veya hareket tarzlarının ortaya çıkmasını sağlar. Burada insanın daha önce bahsedilen bağlantısal uzantıları ile birlikte

durumsal kişilik dediğimiz özelliğine ulaşırız. İnsan ilişkilerinde samimi, kişisel, sosyal ve toplumsal mesafe kavramları da bu bağlamda açıklanmaktadır. (Hall, 1966: 127-128).

1.8. ŞEHİRLER, KÜLTÜR VE GETİRDİKLERİ

Sosyal ve ekonomik nedenlerle dünya genelinde büyük metropollere doğru oluşan yoğun göçler, zararları bir hidrojen bombasının yaratacağı etkiden çok daha fazla boyutlara ulaşan davranışsal bozuklukları açığa çıkarmaktadır. İnsanoğlu, tıpkı atom çekirdeğinde meydana gelen bir tepkimeye benzer şekilde artarak büyüyen bazı olumsuz etkilerle yaşamına devam etmektedir. Hayvanlar âleminde aşırı nüfus artışının neden olduğu ciddi olumsuz etkiler insanlar için de aynen geçerlidir. Etolojik araştırmalar bizi bu tehlikeler hakkında uyarmakta ve bunların sanıldığı gibi ekonomik olmaktan çok yaşamın kendisini ilgilendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm bu olumsuz gelişmelere uzay çağı teknolojilerinin oluşturduğu manyetik kirliliği, çevre kirliliğini, bilgi kirliliğini, betonlaşmayı, gürültüyü ve sayısı artırılabilir bir çok etkeni eklediğimizde karşımıza çıkan manzara hiç de iç açıcı görünmemektedir.

Yoğun nüfuslu büyük şehirlerinde yaşayan farklı etnik grupların sosyal açıdan karşı karşıya kaldıkları uyum sorunlarının beraberinde birçok hastalığı da getirdiğini görmekteyiz. Tıpkı kanser ile sigara içme ilişkisindeki tüm olumsuz etkenlerin net bir şekilde açıklanamadığı gibi aşırı nüfus artışının yıkıcı etkileri ve bunun sonuçları da ne yazık ki tam anlamıyla ortaya konulamamaktadır (Glazer, 1963). Sosyal psikoloji alanında bu konuyla ilgili araştırmalar çok eskiye dayanmaktadır. Büyük şehirlerin bazı bölgelerinde kişi başına düşen metrekare (alan) endeksini tespit etmek suretiyle yoğunluk haritaları oluşturulmuştur. Sonuç olarak 8-10 m² altındaki alanlarda yaşamak zorunda kalan gruplar için meydana gelen psikolojik ve somatik hastalıkların neredeyse ikiye üçe katlandığını gösteren sayısal büyüklük haritaları elde edilmiştir (Lavue, 1959).

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİNSEL ALGIDA MEKÂN

2.1. ZİHİNSEL BİR KATEGORİ OLARAK MEKÂN

Zihinsel bir kategori anlamında mekân kavramını incelerken şüphesiz bu konuda aklımıza ilk gelen isim antikçağ felsefesinin önde gelen filozoflarından Aristoteles'dir. Neyin gerçekten var olduğunu bulmak için yaptığı akıl yürütmeler ve önermeler, günümüzde hâlen bilimsel düşüncenin temel referansı olma özelliğini korumaktadır.

Platon'un Akademi'sinde uzun yıllar bulunan Aristoteles, "okulun beyni" sıfatıyla nitelendirilmiştir. Aristoteles, felsefe adı altında toplanan bilimlerin, bir bütün olarak "varlığı" ele aldıklarını söyler. Konuları açısından bakıldığında pratik, prodüktif ve kuramsal bilimlerin var olduğunu ve kuramsal bilimin de; doğa bilimi, matematik ve "teoloji" ya da "ilk felsefe" olarak sınıflara ayrıldığını "*Metafizik*" isimli eserinde belirtir. *Metafizik meta ta phusika* (fizikten sonra gelen) adı, kendisinin kullanmadığı, Rodos'lu Andronikos'un sınıflamasından bir alıntıdır. Kitabın özünü Aristoteles'in "töz ve varlık" kavramlarını ortaya koyan ve maddeyle biçim kavramının felsefi yorumunu veren bölümler meydana getirir. Yine bu kapsamda bilgi, olduğundan başka türlü olmayanın bilgisi olsa da doğa bilimleri, "*değişen doğadaki değişmeyen yasaları araştırır ve bu onun konusunu teşkil eder*" der (Aristoteles, *Metafizik*, 2015).

Aristoteles'in bilimsel/felsefi denemelerinden mantık alanını hâkimiyetine alan eserleri "*Organon*" başlığı altında altı kitaptan meydana gelmektedir. Mantığın doğru düşünme ve araştırmanın aracı olması nedeniyle, esere "araç" ya da "alet" anlamına gelen Organon adı verilmiştir. "*Kategoriler-Önermeler*" adlı eseri bu kitapların birincisidir. Bu çalışmada O, varlıkları oldukları veya yüklendikleri anlamalara göre kategorilere ayırmıştır. Örneğin hiçbir bağlantısı olmayan öz, nicelik, nitelik, görelilik, zaman, durum, sahiplik, etki veya edilgenlik gibi şeylerin tek başına bir onay hükmü olmadığını ancak başka bir terimle ilgilerinin olması ile varlıkların onay ve reddetme sorgulaması ile mantıksal kategorilere ayrıldığını ortaya koymuştur.

Bunlar daha alt özelliklere göre tekrar kategorilere ayrılabilir. Örneğin nicelik kavramı, sürekli veya süreksiz olabilir. Süreksiz olanlara örnek olarak sayı, söz, sürekli

olanlara örnek olarak ise düzey, çizgi, cisim ya da zaman ve mekân verilebilir (Arisoteles, 2017).

Nicelik bakımından kendi başlarına incelendikleri zaman hiçbir şeyin büyük ya da küçük olması mümkün değildir. Örneğin bir dağ için küçük ve bir tahıl için büyük diyebiliriz. Bu karşılaştırmalardan hareketle mekânı ele alacak olursak onun da niceliğe ait olduğu açıkça ortaya çıkacaktır. Bir karşıtlık konulmadan mekân kavramının izah edilmesi görüldüğü gibi imkânsızdır. Yine mekân, merkez ve evrenin uçları arasındaki uzaklık en büyük mesafe olarak ifade edilebilir. Bu durumda merkeze aşağı dersek onun da yukarının karşıtı olduğunu görürüz (Arisoteles, 2017).

Mekânın kategorisel olarak insanla birlikte nasıl evrildiğini ve bütünsellik ihtiyacımızın nasıl büyük bir parçasını oluşturduğunu bağlılık anlamında izah etmek gereklidir. Jung, aynı şekilde psikolojik açıdan her insanda temelde bir bütünlük duygusu olduğunu, birey büyüdükçe de bu benlikten bireyselleştirilmiş bir ego bilinçliliğinin ortaya çıktığını dile getirmektedir.

Jung'un rüyalara dayanan sembolik açıklamaları da mekân kavramı ile sürekli ilişkili olarak ele almıştır. Bu kapsamda O, "dağdaki kent" imgesinin de çok sık şekilde görülen ve çok tanınan arketipsel bir sembol olduğunu anlatır. O'na göre bilinçteki yükselme rüyada "yüksek bir düzey" yani bir dağda kurulan şehir olarak sembolize edilmektedir. Zemin planıyla bir daireye (*mandala*) benzeyen kentin ortasında kendiliğin (psişenin en iç kısmı ve bütünlüğü) mekânı olan "ruh alanını" temsil ettiğini belirtir (Jung, 2015: 289).

2.2. KAVRAMSAL OLARAK MEKÂN

2.2.1. Mekân ve Zaman Nedir

Tarih boyunca bilim insanları ve filozoflar deney ve gözlemlere dayalı olarak bu konu üzerinde yoğunlaşmışlar ve şu soruları sormuşlardır:

- Demokritos ve sonraları Newton'un ileri sürdüğü gibi mekân ve zaman gerçek varlıklar mıdır?

- Yoksa mekânı maddenin ve nesnenin öz niteliği olarak öne süren Descartes ya da Leibniz'in dediği gibi nesneler algılanmadıkları zaman bile nesnelerin kendisinde bulunan ilineklere midir?

- Ya da mekân ve zaman sadece görünen şekli ile ruhumuzun subjektif (tüm süjelerde aynı olmak şartıyla) yapısı ile ilgili olan ve bu yapı olmadan hiç bir nesneye bu yüklemeleri ekleyemediğimiz şeyler midir? (Akarsu, 2014:108-122).

Konuyu ele alan Kant, “*Salt Aklın Eleştirisi*” isimli eserinde bu bağlamda akıl yetisinin kendisini de eleştirmektedir. Aklın “verili” (*a priori*) bilginin ilkelerini sağlayan yeti olduğunu, salt aklında bir şeyi içine hiçbir deney karıştırmadan sadece verili olarak bilmeye yarayan ilkeleri içine alan akıl olduğunu belirtmektedir.

Kant'a göre, insan bilgisinin, belki de tarafımızca bilinmiyen bir kökten çıkan iki gövdesi vardır: Duyarlılık ile Anlık.

Duyarlılık ile bize objeler “verilir”, anlık olarak da bu objeler “düşünülür”. İnsan düşüncesi de ancak görünen sayesinde bir içerik ve anlam kazanabilmektedir. Böylece duyulur görünün bize verili bilgi ilkeleri olarak iki salt form ortaya çıkar: Zaman ve Mekân.

Yine Kant'a göre mekân dış duyunun, zaman da iç duyunun bir formundan başka bir şey değildir. Başka bir deyişle bunlar duyarlılığın oluşabilmesi için gereken subjektif şartlardır. Mekân, bütün dış görülerin temelinde zorunlu verili olan, zaman da bütün iç görülerin temelinde zorunlu olan bir tasavvurdur. Mekânın olmadığı hiçbir zaman tasavvur edilemezse de içinde objelerin olmadığı bir mekân pekâlâ düşünülebilir.

2.2.2. Mekân Sevgisi

İnsanoğlunun yaşadığı mekâna duymuş olduğu sevgi ve bağlılık, kabul ve değerler açısından birçok bilim insanı tarafından farklı terminolojilerle de olsa ele alınmıştır.

Grekçe’de, “Topos” (*Mekân, Yer*) ve “Philia” (*Sevgi*) kelimelerinin birleştirilmesinden oluşarak güçlü mekân sevgisi anlamında kullanılan “Topophilia” kelimesi, sıklıkla belli bir yer veya bölgede yaşayan kişilerin kültürel kimlikleriyle karıştırılırsa da daha çok bir mekânın duygusal, sembolik ve manevi yönlerini kapsayan çok büyük bir yapıyı ifade eder. Yi-Fu Tuan, “*Topophilia: Bir Çevresel Algı, davranışlar ve değerler çalışması*” (Tuan, 1974) ve sonra da “Boşluk ve Mekân: Deneyimin Perspektifi” isimli çalışmalarında (Tuan, 1977) kavramsal çerçevede

mekânsal bağların gelişimine ait akademik tartışmaların ateşini yeniden alevlendirmiştir.

Topophilia kelimesi, Alan Watts'ın otobiyografisinde, ünlü İngiliz şair John Betjeman'ın söylemiyle “*özgün mekâna karşı duyulan özel bir sevgi, aşk*” anlamında ilk defa kullanılmıştır (Watts, 1972: 272).

Auden ise daha farklı bir yaklaşım ile John Betjeman'ın şiir kitabı “*Slick but Not Streamlined*” sunum bölümündeki bu terimin, aşkın doğası ile ilgili olarak çok az ortak insani özellikler taşıdığını, mekânın aslında tarih hissi ile bireyin birlikte yoğrulmuş bir sentezi olduğunu söylemiştir (Auden, 1947). Fransız filozof Gaston Bachelard'ın çok ilgi gören “*The Poetics of Space*” isimli eserinde de benzer kavramlarla konu açıklanmıştır (Bachelard, 1964).

Tuan mekân sevgisini, insan ve mekân arasında oluşan bağların insan coğrafyasının gelişimi üzerine olan etkileri bağlamında ele almıştır. James W. Gibson, “mekân aşkının” biyolojik temellere bağlı olduğunu ve yakın kültürel bağlar meydana getirdiğini vurgulamıştır. Gibson, bu bağların modernite ile oldukça fazla hasar görerek yıprandığını ancak çoğu kişinin de bunu yeniden tesis etmek için büyük çaba sarfettiğini açıklamıştır (Gibson, 2009).

2.2.3. Mekân Hissi

Mekân hissinin ifade edilmesindeki zorluğun bir nedeni de konunun çok boyutlu olmasıdır. Bazı araştırmacılara göre herhangi bir mekânın fiziki yapısı, antropolojik sınırlarının belirgin olup olmayışı, diğerlerine göre ise kişi üzerinde bırakmış olduğu imgesel etkiler araştırma konusu olmuştur.

Burada esas dikkat çeken konu, mekânın kendisinin ne olduğu ile ilgili soruların her zaman yanıtsız kalması ve daha çok onun herhangi bir özelliğinden (*neden*) etkilenme veya ona bağlanmanın (*eylem*) araştırmalarda ön plana çıkmasıdır.

Kavramsal olarak mekânsal kimlik veya mekânsal bağlılık da bu çerçevede oluşmuş terimlerdir. Bu çalışmada geçmişten günümüze, süregelen kaynaklardan da yararlanarak, insanın nedensellik bakımından mekâna dair oluşturduğu bağlılık duygusu ve buradan kendilik arayışına ulaşması ele alınmıştır.

Mekân hissi hakkında yapılacak hiçbir araştırmanın, mekânın kendisinin ne olduğu tanımlanmadan ilerleyemeyeceği açıktır. Tuan, bu konuda; “Aslında

diğerinden farklı olmayarak başlayan ve biz onu tanıdıkça ve ona bir anlam yükledikçe mekân haline gelen olgu” diye tanımlar (Tuan, 1977). Tuan’ın yapmış olduğu tanıma dikkat edilecek olursa daha çok sosyal bir yapı teşkil etmektedir. Zaten onu takip eden birçok araştırmacı da mekânsal anlam, bağlılık ve bir mekânın insanı nasıl kendisine bağımlı hale getirdiği konuları üzerinde yoğunlaşmaya devam etmiştir. Örneğin. (Entrikin, 1991; Altman & Low, 1992; Brandenburg & Carroll, 1995).

Jung da mekânsal bağlılık konusunu sembolik açıdan çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Uygar dünyada bağlılığı, insanın kendi benliğine yönelik “doğru” iç tutumun geliştirilmesi olarak ifade etmektedir. Bu mekanizmanın modern düşünce ve davranış biçimleri nedeniyle ilkel insanlara göre çok daha fazla zedelenmiş olduğunu belirtmektedir. İlkel insanlar, doğrudan doğruya kendi iç merkezleriyle yaşamaktayken modern insanların köklerinden koparılmış bilinçliliğiyle çoğunlukla dışsal ve tümüyle yabancı olan sorunlara gömülmesinden dolayı kendi benliğinin mesajlarına ulaşamadığını söyler. Bilinçli zihnimizin sürekli olarak diğer algılarımızı kısıtlayan, kesin bir biçimde şekillendirilmiş “gerçek” dış dünya yanılsamasını yaratmakta olduğunu, buna rağmen bu bilinç doğamız ile psikik ve fiziksel çevremizle açıklanması zor bir şekilde bağlantılı olduğumuzu dile getirmektedir. Bu konudaki benliği bir taş biçiminde sembolize eder. Çünkü insanoğlunun taş veya bu şekilde yaratılan mekânlar ile salt varoluşu yani sürekliliği arzuladığını ve bunu sembolize ettiğini öne sürer (Jung, 2015: 204).

Relph, “Mekânsızlık” (*placelessness*) kavramını ilk defa ortaya koymuş (Relph, 1976) ve buradan hareketle Marc Augé, “Bulunmayan Yerler” (*non-places*) kitabında yeni sorgulamalar yapmaya devam etmiştir (Augé, 1995). Bunlar dışında, mekân kavramının neyi kapsadığı ve kapsamadığı, şehir yaşamında herhangi bir mekâna duyulan bağlılık hissinin bir grup üyeliği ve aidiyet duygusu kapsamında açıklanması konularında konuya paralel araştırmalar süregelmıştır (Rivlin, 1982).

Mekânsal kimlik ile “ben” (*self*) kavramının ilişkisi de psikoloji alanındaki araştırmalar kapsamında ele alınmıştır (Sarbin, 1983). Yukarıda sözü edilen çalışmaların tamamında sosyal yapının daha iyi anlaşılması için mekân kavramının ne olduğu tanımlanmaya veya anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.2.4. Literatürde Mekân Kavramı

Kültürel antropoloji çalışmalarında mekân kavramı yine bir sosyal kimlik olarak ele alınsa da bir mekâna hâkim olma konusunun daha çok ön plana çıkarıldığı görülecektir. Anne, yuva, vatan gibi birçok kavrama duyulan bağlılığın insanın temel hareket noktası olması nedeniyle, mekâna sahip olma, onu elde bulundurma yazın dilinde her zaman daha yüksek öncelik kazanmıştır. Literatürde Mekân Kavramı daha çok mekânın kendisinin ne olduğu üzerinde yoğunlaşan bir araştırmadır (Cighi, 2008).

Appadurai & Breckenridge (1988), Deleuze & Guttari (1986), Kapferer (1988) ve Rosaldo (1988) mekânı bir güç mücadelesi ve rekabet ortamı anlamında ele alan ilk antropologlar arasındadır. 1990 yıllarından itibaren yine, Bender (1993) mekân kavramını hâkimiyet anlamında ele almış, mekân ve siyasetin ilişkilerini araştırmıştır. Aynı şekilde peyzaj planlaması profesörü olan Olwig (1993), birçok disiplini kapsayan ve birbirini izleyen çalışmalarıyla konuyu incelemiştir. Diğer taraftan turizmin sürdürülebilirliği konusunun yine 1990 yılından itibaren diğer antropolojik kaynaklarda da ele alındığını görüyoruz (Carmichael, 1994); (Kelley, 1994).

Çevresel antropoloji alanında ise Nietschman (1973), bireyin çevreyle uyumunu incelemiştir. Mekân kavramının sosyal yapılanma, kültür ve ideoloji ile ilişkilerini; mimarlık, siyaset ve iletişim gibi disiplinlerarası ele alan en önemli temsilcilerden diğeri de Low'dur (Low, 2003).

Mekân hissinin antropolojisi hakkında Hirsch, “yaşanan yerin cismen görünen yüzü ile onun taşıdığı sosyal potansiyelin alt zemini arasındaki duygusal titreşimlerin bir perspektifi” olarak bahseder (Hirsch, 1995: 67). Bu çalışmaların hemen devamında da, “mekân hissi” hakkındaki çeşitli antropolojik yorumlamaları içeren denemeler düzenlenmiştir (Feld & Basso, 1996). “Mekân Hissi” (*Senses of Place*) başlıklı cilt, konunun çok boyutlu olmasından dolayı durağan bir kavram yaklaşımı ile ifade edilemeyeceğini ve birçok disiplini içerdiğini bizlere tekrarlamıştır. Mekân konusundaki birçok çalışmanın merkez, sınır-yer işaretleri gibi kavramların taşıdığı anlamlar ile aidiyet hissi ve bağ oluşturma kavramlarının açıklaması etrafında toplandığı görmekteyiz. Konu hakkındaki en güncel çalışmalar arasında, Çin’de mekânın tedavi edici etkisi ve özellikle de “yer, mekân oluşturma” kavramını anlatan denemeler bulunmaktadır (Feuchtwang, 2004).

2.3. MEKÂNSAL BAĞLILIK

2.3.1. İnanç Temelinde Mekânsal Bağlılık

Bireysel anlamda ele alınacak olursa, mekânsal bağlılığın daha önce oluşmuş anıların canlandırılması bakımından devamlı bir benlik hissinin açığa çıkarılmasında güçlü bir etki yarattığını söyleyebiliriz (Ross & Uzzell, 1996: 16, 205–220). Hayat akışındaki kilometre taşlarının, özel biriyle ilk tanışma yeri, çocukluk dönemi ve büyüdüğü ev gibi sayılabilecek pek çok deneyim insanda bir yere ait olma hissini doğurur. Daha açık bir ifadeyle mekânsal bağlılık için önemli olan mekânın kendisi değil o mekândaki deneyimdir. Bununla birlikte bu bağlılığın oluşmasında diğer nedenler de önemlidir (Manzo, 2003).

Toplumsal boyutta bakıldığında ise, söz konusu mekânın oluşturduğu sembolik anlamın bu grup tarafından paylaşılması önem kazanır (Low, 1992: 165-185). Bu konudaki mekânsal bağlılık konusu değişik kültür, cinsiyet ve dinlerde araştırılmıştır. Bağlılık kavramı insanların kendi kültürlerini korumak ve birbirlerine bağlanmak kapsamında pratik yaşamları için bir temel oluşturmaktadır.

Gerçekten kültür, o toplumun paylaşmış olduğu sembolleri, tarihi ve değerleri içeren ve bununla yaşanan mekâna bağlılığı saylayan ögedir. Örneğin kimi toplumlarda İspanyol ve Afrika asıllı Amerikalılar ve kadınlar için ormanlar tehlikeli görülürken Avrupa kökenli olanlar ve erkekler için normal karşılanmaktadır. Bu konunun tarihi olaylar, din anlayışı ve gruplar içinde yaygın olan diğer deneyimlerden kaynaklandığı ve bu anlamın nesillerden nesillere geçtiği diğer yazarlar tarafından öne sürülmüştür (Virden & Walker, 1999).

Mekânsal bağlılığın dini temelleri de aynı imgesel dayanaklarla ilişkilidir. Din sayesinde pek çok mekâna kutsallık statüsü verilmiştir. Mekke, Kudüs, Vatikan ya da daha küçük ölçekte kiliseler, camiler, mezarlıklar, tapınaklar birçok din için merkez olmuş ve kutsal anlamları halklar tarafından paylaşılmıştır. Bu yerler inananları kendi tanrılarına yaklaştırmakla kalmayarak O'na hürmet bakımından anlam kazanma ve yine bu yerlerin muhafaza ile kültürel anlamda da bir bağlılık hissini ortaya koymuştur. Dinin, mekân hissinin uyandıracığı olumlu duygu deneyimlerinin meydana çıkmasına ortam sağlayan güçlü bir olgu olduğu da göz önüne alınmalıdır. Bağlılık hissini oluşturan mekânlara karşı duyulan dini bağlantıların kişisel olabileceği de belirtilmiştir (Mazumdar, 2004). Bu yerlerin özel kişilere veya burada yaşanan farklı deneyimlere

de dayandırılabilceğı düşünölmektedir. Bütün bunlarla birlikte gerek kişisel ve gerek költürel anlam bakımından bu konuyu tamamen bağımsız olarak irdelemek yanlış olur. Mekânlara atfedilen költürel anlam ve değerkler, kişisel olarak anlamlandırmayı etkilese de, kişilerin herhangi bir mekâna yükledikleri anlam eğer olumlu ise bunun költürel anlam oluşturmaya ve mekânsal bağıllığın güçlenmesine yol açması da mümkündür.

İnsan yapısı itibariyle soyut kavramları somutlaştırma eğiliminde olan bir varlıktır. Yukarıda da belirtildiğı gibi mekâna bir anlam, bir kutsiyet kazandırmak için başka türlü ifade edilemeyecek bir olguyu “taş” sembolü ile anlatma dürtüsünü göstermektedir. Çoğu dinsel költlerde taşın Tanrı’yı göstermek ya da bir tapınma yerini işaret etmek için kullanmasına şaşmamak gerekir. İslam dünyasının en kutsal tapınma yeri Kâbe’dir. Burada da, “Hacerü’l Esved” olarak isimlendirilen siyah bir taş bu görevi üstlenmektedir. Benzer bir sembolizme Hristiyanlık’ta da rastlamaktayız. Hristiyan azizler hayat suyunun fışkırdığı yapıyı ruhsal kaya olarak adlandırmışlardır (Jung, 2015: 204-206).

2.3.2. Bir Zemin Arayışı

Çok tanrılı inanışların doğası gereğı mekân kavramı daha fazla öne çıkmış, bu çağın insanları tarafından oluşturulan tanrılar, doğayla yani görünen etkilerle daha çok ilişkilendirilmiştir. Ancak semavi dinlerin gelmesi ile birlikte bedenden uzaklaşarak Tanrı’ya yaklaşma ihtiyacı ile müminlerin mekâna bağı kalma ihtiyacı biraz yadsınmaya çalışılmıştır. Pagan dinlerde olduğu gibi mekândaki hiçbir doğrultu Tanrı’nın nerede olduğunu tek tanrıçılıkta ortaya çıkaramazdı. Bu nedenle ilk Hristiyanlar, ilk dönemlerden itibaren paganların ibadet biçimlerine açıkça meydan okumak yerine daha uzak durma eğiliminde olmuşlardır. Tarihçi Arthur Darby Nock’un ifade ettiğı gibi “Hristiyan kişi imanı gereğı kamusal imparatorluk költünü reddetmek zorunda kalmıştır” (Nock, 1969).

Hristiyanlığın Avrupa’da yayılması ile birlikte ortaya çıkan din değıştirme (*ihida*) kavramının psikolojik boyutları hakkında William James’in açıklamaları da çarpıcıdır. O “Dinsel Tecrübenin Çeşitliliğı ” adlı kitabında, insanın bu değışimde daha önceden inandığı şeyin parçalarını beraberinde taşıyacağı ve yeni doktrine bağlanırken

de onun karşısında belli bir mesafeyi koruyacağını psikolojik bakımdan ele almıştır (James, 1917).

Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere bilimsel camiada mekân sorgulamaları hala sürekliliğini korumaktadır. Sennett bu konuda; “Pagan dünyasındaki insan bedeni şehre aitti. Ama o ölümle nereye gidiyordu? Ayrıca ilk Hristiyanlar Yahudilik kökenleri dolayısı ile köksüz temeller üzerine kurulmuş, oradan oraya dolaşıp dinlerini yaymaya çalışmışlardır. Eski Ahit’in Yehova’sı bizzat gezgin bir tanrıdır. Fiziksel yerlere bağlılığın yerini alan bu “zaman içindeki hac yolculuğunun otoritesi Hz. İsa’nın kendi adına anıtlar inşa edilmesini kabul etmemesi ve Kudüs Tapınağı’nı yıkma sözü vermesinden gelir” diyerek konuyu açık bir şekilde ifade etmiştir (Sennett, 1999).

İman ve manevi refah için bu fani dünya ile kurulan bağların bu şekilde bastırılması gerekli olmuştur. Bu noktada da sıradan insanların bulunduğu fiziki mekândan ayrılıp ilk Hristiyanların yaptığı gibi zaman içinde hac yolculuğu yapabilecekleri bir mekâna ihtiyaç duyulmuş bu da kiliselerin doğuşunu sağlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK BÜTÜNLEŞME VE MEKÂN

Bağlılığın psikolojideki temellerinin doğuştan olduğunu belirten araştırmalar, anne imgesinin üzerinde odaklanmaktadır. Kişisel anne, büyük anne, üvey anne, kayınvalide belki de bazen ata kadın, Tanrıçalar, Meryem Ana, Sofya bu kategoridedirler. Daha derinlerde mitolojide yine birçok türde anne imgesi ile karşılaşırız: Demeter ve Kore mitosundaki bakire anne veya Kybele-Attis miti bunlara örnek olarak verilebilir. Konuyu mekânsal olarak incelersek, cennet, Tanrı Krallığı, Göksel Kudüs örnek olarak sayılabilir (Jung, 2015: 181-184).

Yine mekânsal anlamda yaşadığımız dünyadaki yansımaları olarak da; kilise, üniversite, şehir ya da ülke, gök, toprak, orman gibi sayamayacağımız pek çok anne simgeleri ile karşılaşırız. Mekân, daha çok bereket ve doğurganlık ile ilişkilendirildiği için insanda bir anneye, güvenli bir mekâna doğru her zaman bir bağlanma hissiyatı oluşturur. Sihirli çemberler veya mandala, kubbeler, kutsal kâse, mağara, derin bir kuyu hep bu duygusal ihtiyaç için varlıklarını devam ettirirler. Jung, bu bağlanmayı açıklayan ve erkekte bulunan “*anima arketipi ile anne imgesinin*” birbirlerine karıştığını belirterek konu hakkındaki detaylı açıklamaları “*Dört Arketip*” isimli eserinde ele almıştır (Jung, 2015: 17-24).

3.1. DUYGUSAL YOKSUNLUK

Araştırmalar, mekân hissinin yaşamsal önemini daha açık olarak ortaya koymaktadır. Modern binaların, şehirlerin oluşturduğu duygu yoksunu monoton yapılaşma ve yaşama şekli sonucu meydana gelen kısır döngüler artık neredeyse bir doyma noktasına gelmektedir. Aslında asıl sorunun insanın kendi fiziksel varlığı ile mekân arasında kurduğu aktif bağların zamanla yitirilmesi olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Daha ilk sessiz filmler ortaya çıktığı zamanlarda bu tür kitlesel iletişim araçlarının insani duyuları körleştireceği öngörülürken (Munsterberg, 1970), çağımızda geldiğimiz noktada nasıl bir duygusal soyutlanmaya maruz kaldığımız daha belirgin bir duruma gelmiştir. Dikkat edecek olursak imge dünyamız bile artık pratik gerçeklikten uzak, adeta tecrit olmuş bir şekilde görsel-işitsel medyadan etkilenmeye

çok açık bir konumdadır. Gerçeğe veya akla dayanmayan maksatlı psikolojik etkiler çok daha kolay bir şekilde insanlar üzerinde uygulanabilmektedir.

Gerçeklikten uzak yaşanan plastik çağımızın modern mekânlarının aynı duygusal yoksunluğa bağlı olarak çoğalmasıyla insanın kendilik duyumsaması gittikçe azaltmakta, başka bir ifadeyle insanın içini boşaltmaktadır.

Bütün bu anlattıklarımıza bir de inanılmaz hareket ve hız teknolojisini eklediğimizde insanı etkileyen en olumsuz tablo ortaya çıkmaktadır. Mekânlar, sürücüler ve yolcular tarafından duyumsamadan içinden hızla geçilen ve hareketin bir işlevi haline gelmiş varlıklar haline gelmiştir. Etrafı büyük çitlerle çevrili koruma altındaki tecrit yaşamlar çok yüksek fiyatlarla pazarlanmaktadır. Daha az temasın yaşandığı, toplumdan uzak, soyut, hızlı ve yalnız yaşam biçiminin getireceği ruhsal ve fiziksel sağlık sorunları hakkında ne derece iyimser olabileceğimiz ise herkesin takdirine kalmıştır.

Sözü edilen bu karmaşık mekân algısının antik dönemden bu yana tarihsel süreç içerisindeki gelişimini açıklamaya devam edelim.

3.2. SİYASİ BEDEN VE YUVA

Filozof John of Salisbury, devletin aslında bir beden olduğunu ve toplumunun yönetimi için güçlü bir beden imgesine ihtiyaç duyulduğunu “devlet bir bedendir” diyerek belirtmiştir (Salisbury, 1909: 5). O, devlet yöneticisinin tıpkı bir insan beyni gibi, danışmanlarının da kalp gibi işlev gördüğünü, tüccarların toplumun midesi, askerlerin elleri, köylülerin kolları ve işçilerin de ayakları olduğunu söyleyerek bunu hiyerarşik bir yapıda sunmuştur. Daha sonra da bu metaforu şehrin mekânsal formu ile bağdaştırarak daha da genişletmiştir. Şehrin sarayı ya da katedralini ana gövdenin başı, çarşısını midesi, evlerini de elleri ve ayakları olarak açıklar. Aslında bakacak olursak modern sosyobiyojoloji’de bu yasalarla aynı formu kullanmakta ve toplum yönetiminde başat bir beden imgesine duyulan ihtiyaç halen geçerliliğini korumaktadır.

Aslında çok eski tarihlerden itibaren mekân formu ile bedensel form bir şekilde bağlantılı olmuş ve düşünceler bu yönde gelişmiştir. Antik dönemde kadim Atinalılar, çıplaklığa güç ve iktidar duygularını ifade eden fiziksel bir anlam, siyasi mekânlarına da metaforik bir anlam yükleme çabası içinde olmuşlardır. Onların çıplak erkek bedeni

ile bunu idealize etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Hristiyanlıkta da aynı iktidar aracı kullanılmış, siyasi bedenin eliyle gelen güç ile kentsel formlar yaratılmıştır.

Daha da öncesine gidersek dini açıdan batı uygarlığı temellerini Âdem ile Havva'nın yaptığı ihlâller sonucu cennetten atılmaları, cennet bahçesinden sürgün edilmeleri sonucu oluşan acı çeken beden inancına borçludur. İnsanlık, acının kaçınılmaz ve üstesinden gelinemez bir deneyim olduğunu kabul edememiştir. Ancak pratikte iktidarlar, bedenin bir sistem olarak tamlığı ve bulunduğu mekân ile bir olduğu düşüncesini oluşturarak uluslar üzerinde egemenlik kurarlar. Birlik, bütünlük ve tutarlılık iktidar için kilit kelimelerdir. Birçok farklılık, karmaşıklık ve yabancılık barındıran çetin şehir coğrafyası kendini cennetten kovulmuş gören insanlara Yuva olabilir (Sennett, 2012: 20).

Foucault, aynı şekilde “*Hapisanenin Doğuşu*” isimli eserinde bu konuyu ele almış ve insan bedenini toplumdaki iktidar düğümü yüzünden neredeyse nefesi kesilmiş bir biçimde tahayyül etmiştir (Foucault, 2015).

3.2.1. Antik Dönemde Mekân

Yazılı kaynaklarda kültürel antropolojideki mekân kavramının daha çok mekâna hâkim olma yönünden ön plana çıktığı belirtilmiştir.* İnsanoğlu bulunduğu mekân için daima kendi bedenini yansıtan bir özdeşleşme ve içselleştirme eğiliminde olmuştur.

Örneğin Atina, ilk olarak ilkel silahlar ile savunulabilecek bir tepelik olan Akropolis tepesinin etrafında gelişmiştir. Burayı savunmak amacıyla zaman içinde surlar inşa edilmiş ve bir nevi çekirdek yapı meydana gelmiştir. Yaşamın gereği olan maddi hayat mücadelesi ile yaşadığımız modern döneme kadar süregelen çalışma hayatı sonucunda oluşan gerilimli ekonomiler uygarlığın da bu modelde şekillenmesini sağlamıştır. Agora denilen açık mekânlar, ilk takas ve bankacılık işlemlerinin yapıldığı, siyasetin ve tanrılara biatın ifade edildiği yerler olmuştur. Başlangıçta müstahkem bir mevki olan Akropolis, klasik çağın başlarından itibaren agoradaki daha fazla çeşitlilik arzeden hayatın üzerinde yükselen kutsal bir mekân haline gelmiştir (Sennett, 2012: 49).

* Bkz: 2.2.3. Literatürde mekân kavramı.

Aristoteles, mekândaki bu kaymanın siyasi ihtiyaçlardan kaynaklandığını belirtmiştir. *Politika* adlı eserinde “Bir hisar (bir akropolis) oligarşiye ve tek adam yönetimine, düz zemin ise demokrasiye uygun düşer” diye söylemiştir (Aristoteles, 2000). Akropolis üzerindeki en ihtişamlı bina da yani Parthenon, şehrin kendisini yani ihtişamını göstermektedir.

İlerleyen dönemlerde gençlerin ezbere değil tartışmaya yönelik eğitim aldıkları akademiler, çok fazla kişiyi alabilecek mahkemeler, siyasi meseleleri tartışacak halk temsilcileri için konsey binaları ve meşhur Pnyks tepesinin doğal taş biçiminde olan bir kenarı da tüm yurttaşların toplantı yeri olarak oluşturmuşlardır.

3.2.2. Tiyatro

Tiranlık dönemlerinden M.Ö. 510 yılına kadar insanlar arasındaki yegâne iletişim yeri olarak agora ön plana çıkmıştır. Buradaki çok seslilik iktidar gücünün oluşabilmesi için uygun değildi. Sesin hâkim olabileceği bir yer oluşturmak gerekliydi. Böylece ilk Yunan tiyatroları insanların rahatça oturup dansçıları, şairleri ya da atletleri izleyebilecekleri bir yer olarak ortaya çıktı. Çanak biçiminde izleyicilerin setler halinde alçalan sıralarda dikkatlerini bozmadan gösterileri takip edecekleri yeni formlar giderek yaygınlaştı.

“Tiyatro” Yunanca’da *theatron* yani “görme yeri” anlamına gelmektedir. Aslında işlevsel olarak başka bir zaman ve yere ait bir hikâyeyi bugüne getirip seyircinin gözleri önüne serer. Antik tiyatro, uzaktaki bir figürün net görsel algılanışını kulağa görüldüğünden daha yakın gelen bir sesle birleştirir. İşte bu ayrım, siyasi amaçlarla kullanılan tiyatro mekânlarında büyük önem arz etmektedir. M.Ö. 5. yy da agoranın 3 km batısındaki Pnyks tepesi, Atina’da tiyatronun siyasi amaçlarla kullanıldığı bir mekân haline gelmiştir (Sennett, 2012).

Yunan tragedya tiyatroları da insan bedenini “güçlük ve bütünlük idealinden en uzağa düştüğü zamanlarda, doğal olmayan bir acı çekme hali içinde (*pathos*)” sergilemekteydi (Zeitlin, 1990: 72). Agorada çoğunlukla hareket halinde olan kalabalık, yerini sıralarda oturarak aşağıda konuşan sese göre yönlendirilen siyasi meclisler haline gelmesinin ilk adımını bu tiyatrolar sağlamaktaydı. Bu ortam belagat veya konuşma sanatının gelişmesini ve işlevselliğini sağlayan mekânı meydana getirdi.

Bundan sonra gelen uygarlıklar için, taşlara şekil vererek insan üzerinde hüküm kurma yolu açılmıştır. Akıl yürütme gücünü kullanarak kutsallığa dayalı şehirlerin inşası tasarlanmıştır. Dinler özellikle belirli düşünce formlarını da kullanarak iktidar için mekânsal gelişim mantığını hayata geçirmiştir.

3.2.3. Akıl ve Mitos

Bütün ritüellerde metaforu işleten asıl unsur içinde bulunan mekândır. Ritüel veya dini ayinin sağlatıcı etkisi, insanların yaşamları boyunca maruz kaldıkları sıkıntılara ve güçlüklerle karşı verdikleri tepkilerden ibarettir. Ritüellerin toplumsal bir form oluşturduğunu, bunun yaşam veya ölüm kaynaklı acılara tahammül edebilme yeteneğimizi artırdığını söylersek yanılmış olmayız. Diğer yandan aklın doğru bulduğu, deney, gözlem yoluyla doğrulamaya dayanan yaklaşımın her zaman bunun karşıtlığını teşkil ettiğini biliyoruz.

Yaşantımıza hâkim olan şüpheci, sorgulayıcı akıl ile ritüel arasındaki kararsız durumu, din tarihçisi Walter Burkert, Yunanlılar'ın zamanında başlayan logos ve mythos ayrımında açıklamaktadır:

“Bir araya getirmek” anlamına gelen **legein** sözcüğünden gelen **logos**, münferit doğrulanabilir verileri bir araya getirmek demektir. **Logon Didonai**, eleştirel ve şüpheci izleyici önünde açıklamada bulunmak anlamındadır. Mythos ise sorumluluk kabul etmeden bir hikâye anlatır: ouk emos ho mythos, bu benim hikâyem değil, başka bir yerde duydum (Burkert, 1979: frg. 4848).

Dikkat edecek olursak logos, bir mantığa dayalı olarak verileri birbirine bağlayarak bir sonuca ulaşmaya çalışır. Yunan demokrasi anlayışı logosa dayalı olarak gelişen fikir ve düşüncelerin etrafında şekillenmiştir. Logos'un tüm biçimlerinde konuşmacı mutlaka söylediklerinden sorumlu olmuştur. Antik dönemde anayasal düzene ilk geçişi sağlayan Kleisthenes'in deyimiyle tartışma ve konuşma özgürlüğü ancak insanlar sözlerinin sorumluluğunu aldığı anda anlamlıdır. Pnyks'te logos mekânsal olarak işletilmekteydi. Günümüzde de parlamento veya meclisler aynı işlevi yerine getirmektedir.

Mitos da ise durum değişir. Burada konuşmacı sözlerinden sorumlu tutulmaz. Yukarıda belirtildiği gibi “bu benim hikâyem değil, başka bir yerde duydum” diyerek tamamen inanca dayalı bir söylem oluşturur. Mitler genellikle tanrıları ve olağanüstü

varlıkları anlatır. Hikâyelerin anlatan kişiye ait olması beklentisi olmaz. Antropolog Meyer Fortas bunu “toplumsal bağın onaylanması” olarak belirtmiştir (Fortas, 1962: 86).

Birbirlerini yaşam boyu dengeleyen şüpheci akıl ve mitos, daima birlikte olmuş, ritüel mekânlarının etkisi ile şüpheci aklın tatmin edilmesine, bekleyen soruların yanıtlarının da zaman içerisinde bulunmaya çalışılmasına yol açmıştır. Bütün bunlar, tamlık arayışı içinde olan insanın bitmek bilmeyen çabalarından başka bir şey değildir.

3.3. İTAAT VE MEKÂN

3.3.1. Bakarak İnanmak

Tarihsel gelişime bakıldığında Roma’nın çok tanrılılıktan tek tanrıcılığa geçişte büyük bir köşe taşı teşkil ettiğini görüyoruz. İmparator Hadrianus döneminde M.S. 118 yıllarından itibaren Roma’nın Campus Martius semtinde bulunan Pantheon arazisi üzerine inşa edilen bina daha önceki dönemlerde de Roma tanrılarına adanmış bir tapınak olmuştur. Tüm tanrıların heykellerini içindeki nişlerde barındıran dairesel yapısı aynı zamanda Roma’nın dünya hâkimiyeti arayışını ortaya koymaktaydı.

Pantheon, imparatorluğa güç veren tanrıların buluşma yeri idi. Bu oluşumdan beş yüzyıl sonra da aynı mekân Papa IV. Boniface tarafından takdis edilerek Sancta Maria ad Martyres adını almıştır. Yani Pagan tapınak, bir Hristiyan kilisesine dolayısıyla zayıfların ve ezilenlerin tanrısına dönüşerek tektanrıcılığın da mekânı haline gelmiştir (Sennett, 2012: 75).

Aynı dönemlerde, Arabistan coğrafyası da İslam dininin doğuşu ve gelişimi ile birlikte diğer güçlü bir dini oluşuma tanıklık etmiştir. Doğuştan gelen teklik, tamlık, bütün olma ihtiyacı ve ilahi kudret arayışı güçlü bir şekilde tecelli ederek tektanrıcılık inancı merkezi kıtalara doğru hâkimiyet kurmaya başlamıştır.

Aslına bakılacak olursa yeryüzündeki tüm dinlerin ait oldukları toplumlar üzerinde uzlaştırmacı ve birleştirici en büyük etken olduğu hepimizce kabul edilen bir konudur. Roma için, Pantheon binası, bunu imparatorluk adına şekillendiren ve adeta cisimlendiren bir işlevi üzerine almış bir mekândır. Çok ilginçtir ki bina, “uzun bir geçmişe dayalı olan bir ibadet mekânının yeniçağın iktidar gereklerine göre yeniden kullanılmasına sahne olmuştur” (Macdonald, 1976: 129). Açıkça Pantheon da

Roma'da insanların bakarak itaat etmelerini sağlamak için inşa edilen binalardan biridir.

Otoritenin daima bir düzen arayışı içerisinde olan tebasını belli bir noktaya, yani sembollere bakarak inandırması için mekânsal gücü kullanmasından başka bir seçeneği yoktur. İlk bölümdeki bahislerde de ele alındığı gibi merkezde bulunmak ve bunu iktidar için güçlendirmek hayatın bir gerçeğidir.

Geometrik ve simetrik düzen, doğa gereği canlıların bedenleri üzerinde verili olarak bulunan sistemlerdir. Bu iki yönlü simetrik form çok daha öncelerden çözümlenerek aynı yapı mabedlerin üzerinde kullanılmıştır. Aynı geometrik imgeler sayesinde Roma medeniyetleri gelişmiş, kentlerin inşasında da yine aynı sistemler kullanılmıştır. Böylece cetveller (*ruler*), görsel algıya dayalı olacak şekilde yönetimin (*rule*) bir aracı olmuş, mabet ve tapınaklardaki düzen ve simetri düzenli ve erdemli bir toplumun mekânsal gösterimi haline gelmiştir. Böylece sıradan halk bu muhteşem düzeni görmüş ve ona göre de yüce imparatora itaat etmiştir.

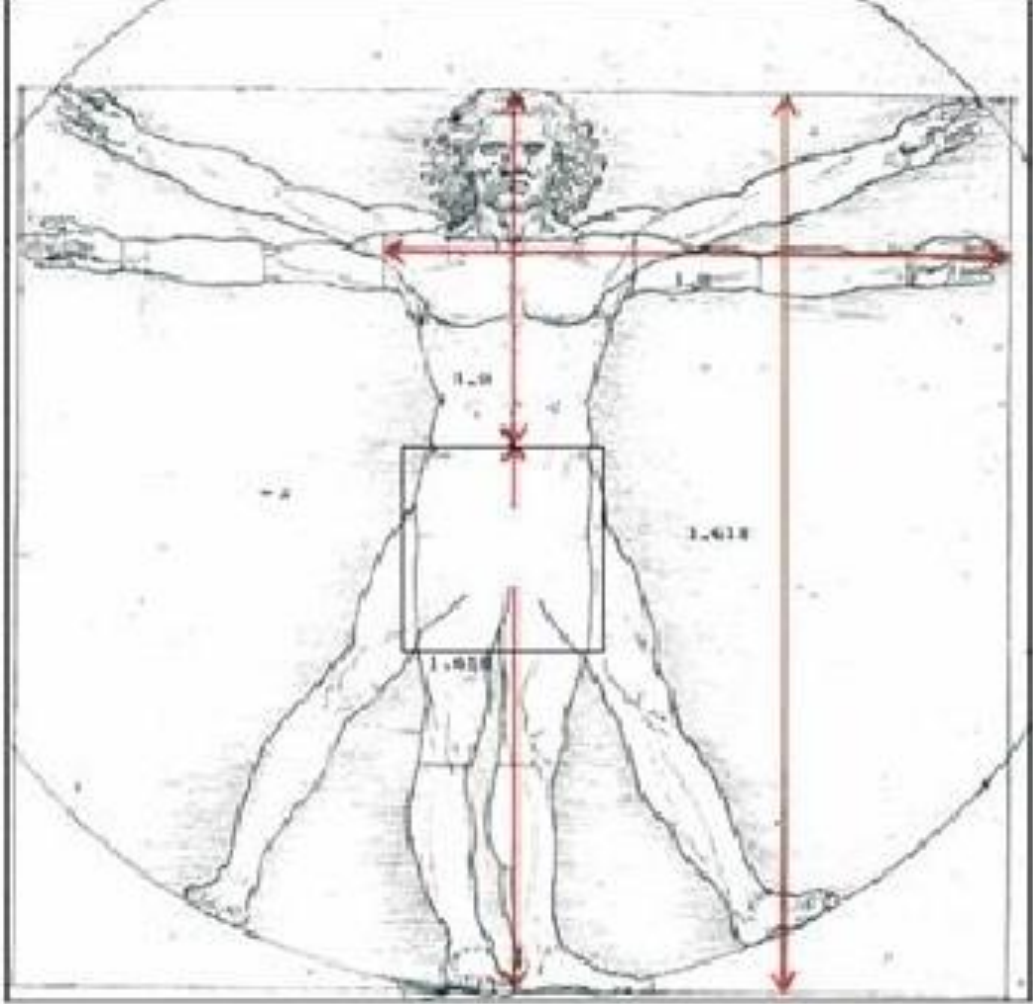
Tektanrıcılığa geçiş, mekâna bağlı ve ait olma ihtiyacı bu noktadan itibaren daha da güçlü bir şekilde duyulmuş, buna uygun mekânsal şablon, birçok coğrafyada başarıyla uygulanabilmiştir. Romalılar bu bedensel geometriyi emperyal bir anlayış ile işgal ederek hükmetmek istedikleri yeni coğrafyalara da zorla aktarmak yolunu seçmişlerdir.

3.3.2. Merkezi Yapı

Geometrik inşa tarzının benimsenmesi aslında birçok nedene bağlıdır. Pantheon büyük bir bina olmasına rağmen insan anatomisi ile bağlantılı bir yapıdadır. M.Ö.1.yy.da yaşayan Romalı mimar Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap (De Architectura)* isimli eserininin “*Tapınaklarda İnsan Vücuduna Bakışım Üzerine*” adındaki üçüncü kitabında insan bedeni ve bir tapınağın yapısal oranları arasında dolaysız bir bağlantı kurmuş, çember ve karenin ilişkisini ele almıştır (Vitruvius, 2005). M.S. 1490 yılında Leonardo da Vinci, aynı şekilde “*İnsan Oranlarını Gösteren Daire İçindeki İnsan Figürü*” çiziminde çemberin merkezi insanın karın bölgesine denk gelmektedir (Şekil 1). Aynı adamın parmak uçlarındaki dört nokta da birbirine kusursuz bir kareyle bağlanmıştır. Daha sonraki rönesanas sanatçıları da çembere

oturtulmuş karelerin oluşturduğu ızgaralardan oluşan aynı yapılaşma formunu benimsemişlerdir.

Şekil 1: Leonardo da Vinci, “İnsan Oranlarını Gösteren Daire İçindeki İnsan Figürü

Burada belirtmiş olduğumuz düşünceden hareketle Romalılar savaşlarda ele geçirilen harap şehirleri yeniden inşa etmek için göbek (*umbilicus*) olarak seçtikleri bir noktayı şehrin merkezi olarak kabul etmiş, buna muazzam dini bir değer yüklemiş ve buradan ızgara adını verdikleri bir sokak yapılanması ile de şehirlerini kurmuşlardır.

Bu Roma kent formu, daha sonra parsel dediğimiz arazi parçalarının oluşumuna ve dolayısı ile mülkiyet haklarının doğmasına da vesile olmuştur. Bu simetrik form aynı zamanda beden hareketlerini de disipline ederek tebanın itaat ve uyum buyruğunu da içselleştirmesine olanak sağlamıştır. Doğal olarak modern çağımızda da olduğu gibi yüzyıllar boyunca merkeze, iktidara ve güce yakın olmak adına inanılmaz mücadeleler buna benzer her coğrafyada verilmiştir.

3.3.3. Forum (AVM)

Antik dönemdeki Agora, yani alışveriş merkezi çeşitlilik arz eden kalabalık bir kent merkezidir. Mekânsal anlamda da karmaşıklığı ifade eden bu yapı, günümüzde de aynı konumunu korumaktadır. Daha ilerleyen tarihlerde Roma dönemlerinde forum ismini alan bu mekânlar, çeşitli gruplaşmaların, siyasi oluşumların ve nihayetinde de devletin organları haline gelen temel kurumların doğup geliştiği adeta bir ana rahmine benzer işleve sahip olmuştur. Forumların agoradan farkı ise bu kalabalığı kapsayacak etrafı binalarla çevrili bir alan oluşturmastır. Hemen yakınlarında bulunan tapınaklar da varlıkları ile bu mekânlara hızlı bir şekilde dâhil olmuşlardır. İlk dönem Romalılar bu mekânlarda “*üzerinde uzlaşmış doğaüstü güç mertebelerinin bulunduğu*” inanıyorlardı (Macmullen, 1981: 80).

Bu ızgara düzeni içerisindeki sıralı tanrılar, paganist bir sistem içerisinde imgesel olarak da yeryüzü imparatorluk düzenini yansıtıyordu. Roma mekânının geometrisi aynı zamanda beden hareketlerini (yapılara bakma yönünde) disipline ediyor ve tam da bu anlamda görerek boyun eğme, buyruğu kabul etme etkisini yaratıyordu. Modern çağa yani günümüze de bakacak olursak, dini inanışlar her ne kadar farklı olsa da aynı form ve düzen içerisindeki yönetim ve hükmetme anlayışının mekânsal bağıllık boyutlarını gözden kaçırmamız mümkün görünmemektedir.

Zaman içerisinde bu yapılaşma da evrilerek serbest çalışma için yer gerektiren ticari faaliyetler daha kenar semtlere kaymış, iyi planlanmış ve kurumsallaşmış devlet (*kamu*) düzeni daha merkezi alanlarda yerini almıştır. Bahsedilen forum yapılaşması, tarih içerisinde inşa edilecek birçok krallık, imparatorluk ya da saltanatın temel şablonunu oluşturmuş, insanlar kendi hayatlarına hükmeden tanrıların imgesel varlığını vücuda getiren muaazam ve göz korkutan binalar karşısında emir almaya ve itaat etmeye mecbur kalmışlardır.

3.3.4. Evlerin Şekillenmesi

Modern mekânlaşmanın zaman içerisinde gelişiminin ilk evreleri yine Roma döneminden itibaren ele alınırsa mimaride de benzer eğilimin olduğu fark edilebilir.

Roma'nın şehir yapısının yansımaları mikro seviyede görebilmek için hane inşa düzenine ve yaşam şekline bakmak gerekmektedir. Haliyle, Roma hanesinin de

dışarıdaki şehrin bir yansıması olduğunu görüyoruz. Ev içinde de bir çizgisellik her zaman hüküm sürmüştür. Hane mekânlarının düzenlenmesinde “öncelikler, ön, arka, yanlar, büyüklük ve küçüklük mekânsal olarak açıklanmış, bir odaya kimin girmeye yetkili olduğu, hiyerarşik sıra ve misafirlerin tabi olduğu kurallar yoruma meydan vermeyecek şekilde ve net olarak ortaya konmuştur (Brown, 1967: 14).

Dikkat edilecek olursa, insan bedeni, ev, agora, forum, şehir ve bunun sonucu devlet yapılanmasının hepsi de doğrusal bir çizgiye oturmuştur. Merkez, kubbeler, geometrik düzen gibi birçok görsel dil aracı ile tedirgin ve idaresi güç bir halkın güvence ihtiyacı mekânsal güç ile sağlanmıştır.

3.4. BENZER DÜNYA DÜZENİ

3.4.1. Emperyal Sistem İçinde Mekân

Konstantinus’un M.S. 313 tarihindeki Milan Fermanı ile Hristiyanlığın Roma imparatorluğunun her yerinde yasal bir din olmasını sağlanmıştır. 313 yılında imparatorluğa ait bir mülk olan Lateranus Bazilikası inşa edilerek kilise mekânı vücuda getirilmiştir. Böylece, Hristiyanlığın kamusal bir güç haline gelmesi sağlanmış, İsa’nın mazlumların tanrısı, keramet sahibi ve kurtarıcı olan imgesi artık imparatorun iktidar gücü ile yer değiştirmiştir. Bundan böyle Konstantinus, nasıl kendisini Tanrı’nın yeryüzündeki elçisi olarak görüyorsa, Tanrı’ya da Göklerin İmparatoru olarak bakılmaya başlanmıştır. Daha önce pagan dinlere hizmet eden mekânların çizgisel ve eksensel düzeni, pahalı dekoru ile emperyal bir İsa vizyonuna hizmet etmeye başlamıştır (Krautheimer, 1986: 40).

Önceki hiyerarşik düzen burada da başlayarak ruhban sınıfı ve halk arasındaki derin mesafe yeni dinde tekrar meydana gelmiştir. Daha önceki bölümlerde anlatılan itaat mekanizması benzer bir şekilde çalıştırılmaya başlamıştır.

Merkezde olma ve güç alma bilinci tekrar ortaya çıkmış, eski Romalıların (*umblicus*) şehrin göbek bağı bulma anlayışı, Hristiyan şehitlerin mezarlarının yerlerinin arkeolojik araştırmalarla tespit edilerek *katarakt* adı verilen yeni kuyuların kazılması, içlerinin şarap ve kokulu zeytinyağı ile doldurularak şehitliklerin oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Böylece yeni merkezi kutsal mekânlar oluşmuştur.

Bu şekilde San Costanza Pantheon’u Sancta Maria ad Martyres ismini alarak aziz Petrus ve Pavlus’un kutsal ruhlarını teslim ettikleri yer haline gelmiştir. Artık

şehitlikler ve bazilikalar Kral İsa'yı ve şehitlerle zayıfların kurtarıcısı İsa'yı temsil etmeye başlamıştır (Sennett, 2012: 129).

Tüm bu anlatılanlar zaman içerisindeki hac yolculuğu kavramı ile bir mekâna bağlılık arasındaki temel gerilimi açıklamaktadır. Her ne kadar ruhani, semavi bir bağ arayışı da olsa inanç bakımından da bakıldığında insanlık çoktanrıcılığın mekânlarından hiçbir zaman kopamamıştır.

3.4.2. İnsana Dair

Mekânsal ihtişamı araç olarak kullanarak hükmetme algısı oluşturma başka bir yönü daha vardır. Görerek etkilenme itkisi insana ait diğer bir duygusal boyutun oluşmasını sağlar. İnsan yapı itibarıyla kapalı mekânlarda melankolik davranışlara yaklaşma eğilimi sergiler. Melankolik halde bulunan bir kişinin bu dünyada neden acı çektiği, Tanrı'nın inayeti ve kudretinin sonsuzluğu gibi konularda daha derin düşüncelere girmesini sağlayan kapalı mekânları, odaları, hücreleri, etrafı duvarlarla çevrili bahçe gibi yerleri örnek olarak göstermemiz mümkündür.

Başka bir deyişle melankolik mizacın etkisinde olan bir kişi dünyadaki sorunlar üzerinde kafa yormak yerine içinde bulunduğu ruhsal durumu anlamaya daha çok eğilimli olmaktadır (Kalibansky, Panofsky & Saxl, 1969). Özellikle 12. yüzyıldan itibaren kutsal mekânları çevreleyen bahçeler bu anlamda zirai olmaktan çok dekoratif kapalı alanlar oluşturmak amacıyla düzenlenmeye başlamıştır. Söz konusu yerler bu dönemlerde kent merkezlerinde izdiham içinde dip dibe sıkışık hayatlar yaşayan kişilerin nefes alacağı nadir yerler konumunda olmuştur. Birinci bölümde de değinildiği gibi kalabalık halde yaşamın getirdiği patolojik etkilerden kurtulabilmenin çarelerinden biri de bu bahçeler olmuştur.

Bahçe kavramında burada inanç bakımından da bir farklılaşma olduğunu gözlemlemek mümkündür. Semavi dinlerdeki Âdem ile Havva'nın cennetten sürgün edilmesinin Hristiyan anlayışında biraz farklı olduğunu Nicolas of Clairvaux'un sözleriyle anlıyoruz. "Kâinat beş bölgedir: Dünya, Araf, Cehennem, Cennet ve *Paradisus Claustralis*" (Comito, 1978: 41).

Sonuncu bölge, yani manastır bahçesi imgesel olarak cenneti yeryüzünde yeniden kurmayı amaçlar. Burada çalışmak, emek harcamak insanın boynunun borcu olarak anlaşılır. Kur'an'da anlatılan cennet bahçeleri ise kavram olarak, dünyada

yapılan ameller sonucu hak edilir ve ebedi mutluluğa, saadete ulaşılacak olan son yer olarak ele alınmaktadır.

3.4.3. Ekonomi

Avrupa'nın ticaret devrimi sıralarında serpilmeye başlayan şirketleşmeler günümüz dünyasının da şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Burada gözden kaçırılmaması gereken konunun şirketlerin aslında zamana mekân gibi davranmasıdır diyebiliriz. Şirketlerin daha çok isim hakları ile ayakta duran, esnek ve değişebilen bir yapıya sahip tüzel varlıklar olduğunu biliyoruz. İşte bu noktada zaman ve mekân açısından ekonomik anlamda belli bir yere mutlak bir bağlılıktan söz etmek de pek mümkün görünmemektedir.

Ekonomi tarihçisi Albert Hirschmann, *The Passion and The Interests* isimli eserinde, daha haçlı zamanlarında başlayan ekonomik faaliyetlerin “mekâna ve şana bağlı şövalyecilik anlayışından daha çok sakinleştirici bir faaliyet olarak görüldüğünü” tanımlayarak aslında gelecekte dünyayı saracak olan ekonomi kavramının ortaya çıkmaya başladığı tarihi de belirtmiştir. Ekonomik çıkarlar ile bağlar arasındaki ters ilişki eserde açıkça anlatılmıştır (Hirschmann, 1977: 10-11).

Tarihsel süreç içerisindeki ekonomik gelişim sonucu, inanç seviyesinin yüksekliği ile insanlar arası yardımlaşma ve merhamet hislerinin güçlü olduğu eski zamanlardan modern toplumlara özgü bireyselleşme anlayışının insanoğlunu getirdiği noktaya gelmiş bulunuyoruz. Modern çağımızda doğan kapitalizm sistemi de tam olarak bu anlayışla örtüşmüş, serbest dolaşım içerisindeki emek ve mal piyasasının işlevi, bireysellik anlayışının da en üst seviyelere taşınmasına neden olmuştur.

Adam Smith, John Maynard Keynes gibi dünyaca ünlü ekonomistlerin temel görüşleri de aynı serbest dolaşım tezi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Adam Smith'in emek, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı üretim teorisi başlangıçta ekonomik bireyi bencil, yalıtılmış ve tamahkâr olmaktan ziyade dayanışma kültürüne bağlı toplumsal bir varlık olarak ele almıştır (Smith, 1991: 4).

Ancak pratik yaşamın daha fazla üretim/tüketime, tam rekabete dayalı acımasız dünyasında mekânların veya nesnelerin insanlar üzerinde yarattığı uyarımların giderek azaltmakta olduğu, bir bakıma hissizleşme eğiliminin geliştiği görülmektedir. Çevresindeki varlıkları ve tabiatı duyumsamadan çok yüksek hızlarla bir yerden başka

bir yere hareket eden, internet ve bilgi çağının akıl almaz hızı ile yer kürenin en uç noktalarına görsel ve işitsel temas kurabilen insanın imgesel dünyası da buna göre şekillenmektedir.

Modern dünyamızın sosyo-psikolojik ve hatta ekonomik ortamındaki hızlı rekabet kültüründe bir türlü sabit kalmayan yalnız insancıkların “yuva” hissini geliştirmesi de gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Konu ile ilgili olarak yazılan roman ve hikâyelerin çokluğu da aynı soruna işaret etmektedir. İnsanların hayat koşulları dediğimiz bu durum içerisinde “köklerinden kopmuş bir şekilde” varlık mücadelesini sürdürmeleri de kaçınılmaz bir gerçektir. Goethe’nin *İtalya Yolculuğu* isimli eserindeki şu sözleri dikkati çekmektedir: “En sonunda özlediğim yalnızlığı gerçekten yaşayabiliyorum, çünkü insan hiçbir yerde, kendine ite kaka yol açtığı büyük bir kalabalık arasında olduğu kadar yalnız olamaz” (Goethe, 1962: 58).

Emek ve sermaye birikimine dayalı serbest dolaşım sistemi, L’Enfant (Caemmerer, 1970) gibi 18.yüzyıl şehir planlamacılarını da etkilemiş, ekonomik kaynaklar, endüstri ve pazar arasındaki mümkün olan en etkin şekilde tasarlanan ulaşım kanalları, çağımızın mekân kavramının şekillenmesinde esas teşkil etmiştir.

3.4.4. Yaşam Alanı

Fransız devriminde ortaya çıkan özgürlük akımı, bireysel pasiflik ve duyarsızlığın kolektif olarak yaşandığı kalabalık psikolojisi içinde şekil değiştirerek toplumsal bir harekete dönüşebilmiştir. Bu hareketin psikolojik temelinde biyolojik yapısının büyük bir oranı sınırlardan oluşan ve doğası itibarıyla sıkıştırılamayan insan vücudu ve ona bağlı olan ruh yapısının olduğunu belirtmek gerekir. Dikkat edecek olursak serbest hareket etme ve dolaşım her zaman hayatın en temel ilkesini oluşturmaktadır. Devrimler; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi erdemleri hayata geçirebilmek için belli kent mekânlarına ihtiyaç duymaktadır. Yani birinci bölümde anlatılan ve varolabilmek için canlılığın ihtiyaç duyduğu yaşamsal alan, toplumsal ihtiyaçlar için de aynen gereklidir.

Aslında mekânda özgürlük kavramını tanımlayan asıl olgu, “hacim veya yaşamsal alan” dediğimiz konudur. Yeryüzündeki yaşayan dinlerin mekânsal yapıları da düşünüldüğünde yine bir toplanma, boşluk ve derin bir hacim anlayışından başka

bir yapıda olmadığını, yine bir çeşit özgürlük ihtiyacını gidermek üzere konumlandıklarını görmemiz mümkündür.

Tüm dünyada topluma kendini ve özgürlüğünü duyumsama imkânı veren geniş meydanlar, bulvarlar, devasa büyüklükteki kubbelerle inşa edilen mabetler, anıtlar ve sayabileceğimiz daha birçok eser hep aynı ihtiyaçtan, hacim bulma arayışından başka bir şey değildir. Bu yapılar aslında insanın evren içindeki yalnız mikro ifadesinin dünyaya bir yansımasıdır.

3.5. MODERN MEKÂNLAR VE BİREYSELLİK

Modern şehirlerin ve kent merkezlerinin 19. yüzyıldan itibaren oluşmasında Avrupa merkezi bir rol oynamıştır. Özellikle Avusturya bu konuda ilk model şehirlerden biri olmuş ve o çağlardan başlayarak bütün dünya şehrsel modernleşmeyi olanca yüksek bir tempoda takip etmiştir. Viyana’da imparatorluk emriyle 1857 yılında bastiyonlar kapatılarak ana caddelerin yapımına başlanmış ve şehir merkezi de banliyölere bağlanmıştır. Ringstraße Caddesi 1865 yılında kullanıma açıldığında günümüzde dünyaca meşhur yapıların çoğunun temeli bile atılmamıştır (Sennett, 2012).

Daha 1850’li yıllarda ağırlıklı olarak kırsal toplumlar olan İngiltere, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, ABD gibi öncü ülkelerin hepsinin de bir asırlık kısa bir zaman atlaması sonucu büyük kent merkezlerine yoğunlaşarak yeni modern mekân formunu oluşturdıklarına dünya şahit olmuştur. Daha önce bahsedilen bu yerleşim şekli asıl temelleri daha eski tarihlerde atılmış olan üretime dayalı kapitalist ekonomi anlayışı ile doğal olarak uyum sağlamıştır. Tarihte “kent devrimi çağı” olarak geçen 1848-1945 arasındaki dönem, bu baş döndürücü hızla evrimleşen mekân kavramının hikâyesini gözlerimizin önüne sermektedir. 2. Dünya savaşının neden olduğu yıkımın ardından günümüze kadar devam eden yeniden yapılanmanın son eseri ise gözlerimizin önünde bulunmaktadır.

Birçok yazarın ve ekonomistin de dile getirdiği gibi 19. yüzyıl bu inşa hızının beraberinde getirdiği olgu “bireysellik” olmuştur. Bireysellik ile ilgili olarak Fransız siyasi düşünür ve tarihçi Alexis de Tocqueville, bunu çok dokunaklı bir dille kaleme almıştır:

“Herkes kendisinden başka herkesin kaderine yabancıymış gibi davranıyor. Diğer yurttaşlarla ilişkilerine gelince, onların arasına karışıyor olabilir ama onları görmüyor; onlara dokunuyor ama hissetmiyor; yalnızca kendi içinde ve sadece kendisi için yaşıyor. Bu koşullarda aklında belli bir aile, bir yuva hissi kalsa da artık bir toplum hissi kalmıyor” (Tocqueville, 1845).

Çağımıza kadar gelen şehirlerin planlaması, ekonomik kaygılar ile üretim ve pazarı birbirine bağlayan, serbest dolaşımın mümkün olduğunca rahat ve hızlı olarak hayat bulduğu bir anlayışa dayanmaktadır. Daha büyük boyutta bakılırsa artık ses hızının bile fiziksel yer değişimi için yetersiz görüldüğü, yeryüzüne sığamayan insanoğlunun uzay çağında dünyadaki mekânsal bağlarını ister istemez zayıflatması kaçınılmazdır.

Konu ile ilgili olarak Nobel Ödüllü romancı Edward Morgan Forster, 1910 yılında *Howards End* isimli eserini yazmış ve büyük bir dikkat çekmiştir. Kitabın giriş bölümünde okuyucuya “Bağ kur” mesajını verir. Foster romanında, birbirleri ile bağ kurmaktan kaçınan kent insanlarının toplum içerisinde mutsuzluk veren yalıtılmış hayatlar yaşadığı gerçeğini işlemektedir. Sadece hız anlayışına dayalı, zengin veya yoksul her kesimden gelen kişilerin bireysellik anlayışına dayalı yalnızlıkları tüm gerçekliği ile eserde ortaya konmaktadır (Foster, 1989: 112).

Bireysellik için en önemli konu, hızlı ve rahat hareket edebilen bireylerin yaşam düzenini oluşturmaktır. Zaten baktığımızda 19. yüzyıl. kent tasarımcıları da insandaki kan dolaşım sistemine benzeyen ulaşım kanallarını modelleyerek ve bunları birbirlerine entegre ederek görevlerini başarmış görünmektedir. Her gün ev ile iş arasında gidip gelen yaşamlar tıpkı vücutta bulunan atardamar ve toplardamar içinde hareket eden moleküllerin işlevini görmekte ve büyük bedenleri, devletleri besleyerek onların hayatta kalmalarını sağlamaktadır. İdeal olarak görülen bu makro yapı sosyal insan gerçeğine kısmen uymakla birlikte, küçük sabit mekânlarda yaşamlarının büyük bir bölümünü geçiren insanların kendi dünyalarında mutlu olmaları için yeterli midir?

Modern çağın kalabalık mekânları çok kültürlülüğü ve farklılığı beraberinde getirmiştir. Birlikte yaşamanın ancak hoşgörü mantığı ile mümkün olacağını sosyoloji bilimi bize söyler. Bu konuda sosyolog Erving Goffmann “savunma amaçlı uyarımsızlaştırmanın” insanların sokakta yürüken bedenlerini nasıl kullandıklarını etkilediğini ortaya koymuştur. İnsanların başkalarını ilk bakışta sınıflandırarak mümkün olduğunca az fiziksel temas etme gayreti içinde hareket ettiklerini ve bu

sadeleştirme pratiğinin bulunulan mekâna göre uyarlandığını ortaya koymuştur (Sennett, 2012: 329).

Benzer şekilde Freud, insana özgü bir biyolojik rahatlık ihtiyacından bahseder. O'na göre yaşayan organizma için uyarımlara karşı korunma onları algılamaktan çok daha önemlidir (Freud, 1961). Bunu bir çeşit korunma veya rahatlığa, güvene kavuşma isteği olarak görebiliriz. Ancak bu durum hayatta kalma açısından oldukça zararlıdır, çünkü “duyarsızlık” patolojik bir durumdur. Modern mekânlar çevre ile teması mümkün olabildiğince azaltacak şekilde tasarlanmakta bu soyutlanma hissini artırmaktadır.

Farklı kültürleri bünyesinde barındırabilen daha esnek yerleşim mekânlarının hayata geçirilmesinin hayatın doğal akışına daha uygun olacağını söyleyebiliriz. Feodal düzendeki gibi kendilerinden farklı olanlar ile teması engelleyen ve ortak bir kimlik üzerine tanımlanan mekânlar da varlıklarını sürdürmekle birlikte artık dünyanın her yerinde daha esnek ve insanın sosyal yapısına uyum sağladığı düşünülen çok kültürlü yerleşim mekânları tercih edilmektedir. Mekân kavramı, artık salt bir arazi parçası yerine tarih, coğrafi koşullar ve toplumsal ihtiyaçları da karşılayan, esnek ve yeni ihtiyaçlara göre değiştirilebilen bir yapıya dönüşmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEKÂN ALGISI

4.1. BOŞLUK

Modernizm ve modernleşme kavramlarının bile artık geride kaldığı ve “süper modern” olarak ifade edilen bir çağda yaşıyoruz. Bu durumun ortaya çıkardığı çok boyutluluğun içerdiği mekân, boşluk gibi olgulara değinebilmek için geçmiş dönemdeki modernizm kavramının nasıl anlaşıldığına kısaca bakmak yeterli olacaktır.

19. yy.’ın en önemli Fransız şairlerinden Charles Baudelaire (1821–1867), yaşadığı dönemde kurulmakta olan modern Paris’in anakent yaşantısı üzerine inşa ettiği edebiyatı ve eleştiri yazıları ile “modernist estetiğin” habercisi olarak kabul edilmiştir. Şiirlerini derlediği *Kötülük Çiçekleri* (1972) ve *Paris Sıkıntısı* (2001) isimli kitapları Rimbaud’dan Mallarmé’ye, Yahya Kemal ve Cahit Sıtkı Tarancı’ya kadar pek çok şairin etkilendiği ve 20. yy. edebiyatının en etkili kılavuzları arasında olmuştur.

Gerek klasik geleneğe, gerekse dönemin egemen çağdaş zihniyetlerine karşı aykırı tutumu, zamanında şiirlerinin yasaklanmasına kadar varan düşmanlıklar uyandırmıştır. Sonradan bu başkaldırı, yenilikçi sanat ve edebiyatın çekirdeğini oluşturmuştur.

Sözü edilen dönem için modern yaşamda karşılaşılan olumsuz ruh hallerinin erken zamanlarda dile getirilişi diyebiliriz. Baudelaire’in yirminci yüzyıl için geçerli olan “estetik modernizmi”, batılılaşma, milliyetçilik ve ilerlemeyle karakterize olan “modernleşme” kavramından ayrılır. Estetik modernizm, “modernleşme yerine ilkelilik (primitivizm), akıl yerine hayal gücü, Batı yerine Doğu, gerçek yerine düş, çalışma yerine oyun ve bilinç yerine bilinçaltı” ile ilişki kuran bir dizi yeni sanat akımında temsil edilir ki, bu akımların hemen hepsinin öncüsü Baudelaire’in sanatıdır. Modernleşme kapitalist sanayileşme sürecini, modernizm ise varlığı bu sürece bağlı olmak ve modern hayatı akıl yürütme yoluyla ve bir tutkuyla sahiplenmekle birlikte modernleşmeyi kıyasıya eleştiren şair, yazar ve düşünürlerin tutum ve kültürel değerlerinin toplamını ifade etmiştir (e-skop, 2015).

4.2. MEKÂNSIZLIK

Yukarıda kısaca bahsi geçen modernizmin hâkim olduğu dönem içerisinde sanat yoluyla “boşluk ve sözcükler” içine yerleşmiş olan mekân anlayışının bir bakımdan geçiciliğinin de önlenmek istendiği göze çarpmaktadır. Zaman çemberinin sonsuz deviniminden geriye bakınca sadece sözler ve kullanılan diller mekânsal bir anlam içerir. Eskiye ait ayinlerden günümüze bize kalan sözcükler, bizlerin de aynı dünyaya ait olduğumuzu tekralayıp durmaktadır. Mekânlar, sözcüklerle tamamlanmakta ve varlıklarını devam ettirmektedir.

Antropolojik olarak mekân kavramı tarihsel ve kimliksel kökenlere dayalı olarak ifade edilebiliyorken mekânı içeren boşluğun bunlardan herhangi biriyle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Baudelaire’in modernist estetiğindeki mekân kavramının aksine içerisinde yaşadığımız süper modern çağın ürünü olan “mekânsızlık” (*non places*) kavramı, herhangi bir yerin tarihine veya belirgin bir konumuna ihtiyaç duymayan bir dünyayı, günümüz dünyasını tanımlamaktadır.

Herhangi bir klinikte doğup yaşam süresini tamamlayan insanın yine bir hastanede sona eren yaşamı boyunca oluşan dünya algısı, çoğu zaman geçici boşluklar olarak tanımlanacak yerlerde geçmektedir. Çok yüksek yoğunlukta yolcu transferi yapan büyük ulaşım merkezleri, herkesin sıradanlaştığı alışveriş merkezleri, bizlerle sessiz bir şekilde iletişim halindeki sanal haberleşme sistemleri, internet, bize para veren-alan cansız ATM’ler ve sayılabilecek birçok boşlukta varlığımız devam etmektedir. Bu bağlamda mekân ve mekânsızlık kavramları zıt kutuplar olarak ele alınabilirler: Birincisi hiçbir zaman silinemez, ikincisi ise hiçbir zaman tamamlanamazdır (Auge, 1995: 77-86).

Mekânsızlığın en büyük olumsuz etkisi ise insanın her zaman ihtiyaç duyacağı sembolleştirme ve imgeleme ihtiyacını karşılayamaması ve onun bir yere bağlanma hissini sürekli olarak engellemesidir.

4.3. ALAN HİSSİ

Etnoloji, mekân oluşumunu incelerken iki farklı alanı ele almaktadır: Bunlar, üzerinde çalışılan köy, şehir gibi oluşumların kapsadığı fiziki alan ile daha büyük ölçekte konum itibarı ile hâkimiyet altında bulundukları devletlerin onların üzerinde

uyguladıkları etki ve sınırlamalardır. Bundan dolayı sınırları belirlemede şaşkınlık oluşturacak faktörler meydana çıkmaktadır. Çünkü kesin olarak işgal edilen bölgeler söz konusu coğrafyada hüküm sürme ile ilgili sınır hatlarının yerleri hep bir karışıklığı meydana getirmektedir.

Ancak konu süper modern çağımızda ele alındığında hâkimiyet sınırlarının belirlenmesi, aslında gerçekte olmayan ya da hayali sınır hatları ile çizilen alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün her yerde karşımıza çıkan, herhangi bir tarihi veya somut bir varlığından bile bahsedilemeyen, birey ve devlet arasında her türlü ilişkiyi düzenleyen hayali boşluklar olanca insan yalnızlığıyla bütünleşmiş bir şekilde sanal varlıklarına devam etmektedir. Sadece ekranlarda beliren komutlar ile kısa, kesin ve kesintisiz bir ilişkiden ibaret boşluklar her yanımızı sarmış bir duruma gelmiştir.

Bu mekânsız alanların cazibesi, yerçekimine bağlı gerçek fiziksel mekânların cazibesinden artık daha fazla çekici bir duruma gelmiştir. Bunun somut sonuçlarını sürekli artan alış veriş ve seyahat etme çılgınlığı içerisinde gerçek yaşamdakinden çok daha fazla abartılan hayali mekânları kovalayan geniş ve mutsuz insan kitlelerinde görmemiz mümkündür.

SONUÇ

Modern çağın şehir insanı, bireyciliğin gelişimi ile birlikte adeta suskunlaşmış ve yalnızlığına daha çok yaklaşmış bir yaşam ile yüzyüze kalmıştır. Büyük şehir merkezlerindeki kalabalık mekânlar, sokaklar, metro istasyonları birbirleri ile iletişim kurmaktan çok sadece yabancı gözlerle bakışılan yerler halini almıştır. Daha açık ifade edilecek olursak insan yaşadığı mekâna bağlılığı kalabalıklar arttıkça daha da azalmakta ve dünyaya adeta yabancılaşmaktadır.

Bu araştırmada mekânsal bağlılığın insana öz yuva ihtiyacını oluşturan temel kavramlar olarak fiziksel gerçeklik, zihinsel algı, psikolojik bütünleşme ve son olarak da mekânsızlığa kadar uzanan farklı boyutları ele alınarak modern insanın mutsuzluğuna giden yolculuğunun bir görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır.

İnsan yaşadığı dünyadaki tüm canlılar için de geçerli olan idrak yeteneğini çevresi ile kurduğu psiko-fiziksel ilişkiler ile geliştirmektedir. Biyolojik alt yapısı bakımından ise karmaşık ve oldukça gelişmiş evrimsel bir beyine sahip olmuştur. Antropolojik açıdan insanlar mekânsal çok boyutluluğun gerektirdiği durum içerisinde sürekli gelişen bir organizma topluluğu olarak da ifade edilmiştir. Ancak onu temel duygu durumları için diğer canlılardan özellikle de memelilerden ayıran farkların hiç de öyle sanıldığı gibi büyük olmadığı da tarih boyunca hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar ile elde edilen bulgulardan anlaşılmıştır.

Araştırmada bahsedilen ve hayvanlar aleminde yapılan araştırmalardan elde edilen temel davranışların ve mekana bağlılık duygusunun kişisel ve sosyal anlamdaki uzanımı kişisel alan mesafesi (*personal and social distance*), “yakınlık oluşturmak” (*intimacy*) anlamında kültür ile ilişkilendirilerek ifade edilmiş, çok kültürlülüğün etkileri ile oluşan farklılıklar ortaya konulmuştur.

Mekânsal algının gelişimi, sanatla ilişkileri içerisinde ele alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda vatan/yuva duygusunun geliyeceği düşünülecek olsa da yaşadığımız gelişmiş teknolojik çağda, geçmişe yabancılaşmış, aidiyet duygusu yitirmiş ve manevi boşluklar yaşayan insanoğlunun mekân algısını çok daha farklı, karmaşık ve bir bakıma duygudan yoksun bir hale geldiği vurgulanmıştır.

Mutsuzluk duygusunun temelinde tarihten bu yana devam eden duygusal gelişim haritamızdaki büyük değişiklikler olduğunu gösteren birçok araştırma

mevcuttur. Tüm bu olumsuz gelişmelere aşırı nüfus artışı, elektromanyetik, çevre ve bilgi kirliliğini, betonlaşmayı, gürültüyü ve diğer faktörleri eklememiz gerekmektedir.

Bununla birlikte insanoğlunun yaşadığı mekâna duymuş olduğu sevgi ve bağlılık duyguları, onu yaşama bağlayan en önemli faktörler arasında olmuş ve o birçok bilim insanı tarafından da farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Anne, yuva, vatan gibi birçok kavrama duyulan bağlılığın insanın temel hareket noktası olması nedeniyle, mekâna sahip olma, onu elde bulundurma yazın dilinde her zaman daha yüksek öncelik kazanmıştır. Vatan, sınırları belli bir toprak parçası, yaşanılan yer, geçmişe ait olma gibi unsurlara sahip olarak kutsallaşmış bir hale gelmiştir. Dolayısıyla, mekânsal bağlılığın dini temelleri de aynı imgesel dayanaklarla ilişkilendirilmiştir. Mekke, Kudüs, Vatikan ya da daha küçük ölçekte kiliseler, camiler, mezarlıklar, tapınaklar birçok din için merkez olmuş ve kutsal anlamları halklar tarafından paylaşılmıştır.

Konuya psikolojik açıdan baktığımızda ise mekânsal bağlılığın doğuştan olduğunu belirten araştırmalar, anne imgesinin üzerinde durmuştur. Kişisel anne, büyük anne, üvey anne, kayınvalide belki de bazen ata kadın, Tanrıçalar, Meryem Ana gibi verilecek pekçok anne figürü olmuştur. Araştırmada mitoloji konusunda da benzer örnekler verilmiştir. Mekânsal bağlılık kapsamında cennet, Tanrı Krallığı, Göksel Kudüs sayılabilir.

Araştırmada daha ayrıntılı olarak ele alınan mekân duygusunun yaşamsal önemi açıkça görülmektedir. Binaların, şehirlerin oluşturduğu duygu yoksunu monoton taş yığınları arasında yaşamını sürdüren insan üzerindeki olumsuz psikolojik etkiler hem fiziksel hem de ruhsal açıdan çığ gibi büyüyen sağlık sorunlarının nedenini meydana getirmektedir. Esas sorunun, insanın kendi fiziksel varlığı ile mekân arasında kurduğu aktif bağların zamanla yitirilmesi olduğunu söylemek daha doğru bir tespit olacaktır.

Mekâna duyulan bağlılık, antik dönemlerden günümüze kadar gelen mekân formu ile bedensel form konusunda bağlantılı kılınmış ve modern şehirleşmenin temelini oluşturmuştur. Gerçekten tarihten bu yana devletler, insan bedenine güç ve iktidar duygularını ifade eden fiziksel bir anlam vererek buradan da siyasi mekânlarına metaforik bir anlam yükleme çabası içinde olmuşlardır. Başlangıç olarak agoralardan temel alan devlet yapılanması günümüzün karmaşık hiyerarşik haline ulaşmıştır.

Araştırmada bahsedilen ve insanın merkezde olma duygusundan gelişen geometrik kent formu modern dünyanın yerleşim şeklini de ortaya çıkarmıştır. Burada

esas konunun insanlara hükmetme algısını oluşturmak ve kamu düzenini sağlamak olduğu araştırmada açıklanmıştır.

Burada dikkate değer bir konuda tüm bu yapılaşmada insanoğluna hakim olan inanç algısının da farklılaşmasıdır. Eski dönemlerde kiliseler, camiler, ibadet yerleri, pramitler ve evler vb. yüksek duygularla bu mekânlarda bulunacak insanların kendi emekleri ile inşa edilirken modern çağımızda ise seri halde inşa edilen modern yapılar sadece ekonomik güçle elde edilmekte ve bir anlam eksikliğini meydana getirmektedir. Sözü ettiğimiz bireysellik ve yalnızlık hissi de doğal olarak bu duyarsızlaşmış yaşama olumsuz yönde eşlik etmektedir.

Araştırmanın son bölümünde sözü edilen ve herkesin adeta sayısal olarak sıradanlaştığı büyük ulaşım merkezleri, alışveriş merkezleri, yaşamımıza hâkim olan sanal sanal sosyal ağlar, internet, bankamatikler gibi birçok boşlukta varlığımız devam etmektedir. Hayatımızı kolaylaştırdığını düşündüğümüz ve aslında bizleri daha büyük yalnızlıklara iten pekçok boşluk, insanı yuva, ait olma gibi görülebilen bir temele dayandıran mekân kavramını soyut hale getirmiştir.

Mekânsal bağlılık/bağımlılık duygusu ile ilgili araştırmalar birçok disiplin tarafından ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu araştırmada mekânsal bağlılığın tarihsel gelişimi hakkında bir farkındalık yaratmak ve insanlara daha sürdürülebilir yaşam olanaklarını veren, yuva hissini geliştirecek ve geleneklere daha yakın yaşam alanlarının fazlalaştırılmasına ve insanlara gerçek sosyal yaşama daha fazla özen gösterecek bir anlayışın vurgulanması esas alınmıştır.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (2014). Kant'da Mekân ve Zaman Kavramları. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arşivi Dergisi*, 108-122.

Altman, I., & Low, S. (Der). (1992). *Place Attachment. Human Behavior and Environment, Advances in Theory and Research* (Eds b.). New York: Plenum Press.

Appadurai, A., & Breckenridge, C. (1988). Why public culture? *Public Culture*, 1(1),5-9.

Aristoteles. (2017). *Kategoriler-Önergeler*. (F. Akderin, Çev.) İstanbul, Sirkeci: Say Yayınları.

Aristoteles. (2000). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aristoteles. (2015). *Metafizik* (3 b.). (Y. Sev, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Auden. (1947). *Slick but Not Streamlined*. England: Doubleday & Company Inc.

Augé, M. (1995). *Non-Places: Introduction to an anthropology of super-modernity*. London: Verso.

Bachelard, G. (1964). *The poetics of space*. New York: Orion Press.

Balint, M. (1945). Friendly Expanses-Horrid Empty Spaces. *International Journal of Psychoanalysis*.

Baudelaire, C. (1972). *Kötülük Çiçekleri*. (A. N. Sözer, Çev.) İstanbul, Başakşehir: Ayrıntı Yayınları.

Baudelaire, C. (2001). *Paris Sıkıntısı*. (E. Alkan, Çev.) İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.

Bender, B. (Dü.). (1993). *Landscape: politics and perspective*. Oxford: Berg Publishers.

Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: H. Holt & Company.

Boaz, F. (1911). *Introduction, Handbook of American Indian Languages*. Washington D.C.: Smithsonian Institution.

Brandenburg, A., & Carroll, M. (1995). Your place, or mine: The effect of place creation on environmental values and landscape meanings. *Society and Natural Resources*, 8, 381–398.

Brown, F. E. (1967). *Roman Architecture*. Virginia: Studio Vista.

Burkert, W. (1979). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Berkeley: University of California Press.

Caemmerer, P. (1970). *The Life of Pierre Charles L'Enfant*. New York: Da capo.

Carmichael, D., Hubert, J., Reeves, B., & Schanche, A. (Der). (1994). *Sacred sites, sacred places*. London: Routledge.

Carpenter, E. (1959). *Eskimo*. Toronto: University of Toronto Press.

Christian, J. (1963). The Pathology of Overpopulation. *Military Medicine*, 128, 571-603.

Christian, J. (1964). Social and Endocrine Factors Are Integrated in the Regulation of Growth of Mammalian Populations. *Science*, 146, 1550-60.

Cighi, C. (2008). *Senses Of Place*. Massachusetts: University of Massachusetts Amherst.

Comito, T. (1978). *The Idea of the Garden in the Renaissance*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

D. Carmichael, J. H. (1994). *Sacred sites, sacred places*. London: Routledge.

Deleuze, G., & Guattari, F. (1986). *Nomadology*. New York: Semiotexte.

Dorner, A. (1958). *The Way Beyond Art*. New York: New York University Press.

Entrikin, J. (1991). *The betweenness of place*. Baltimore:: John Hopkins University Press.

E-skop, S. T. (2015, 27). *Sanat Tarihi Eleştiri*. e-skop: <http://www.e-skop.com> adresinden alındı

Feld, S., & Basso, K. (1996). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.

Feuchtwang, S. (Der). (2004). *Making place : State projects, globalization and local responses in China*. Portland,OR: Cavendish Publishing.

Fortas, M. (1962). Ritual and Office. *Essays on the Ritual of Social Relations*, 86.

Foster, E. M. (1989). *Howards End*. New york: Vintage Books.

Foucault, M. (2015). *Hapisanenin Doğuşu* (4 b.). (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge Kitapevi.

Freud, S. (1961). *Beyond The Pleasure Principle*. New York: W.W. Norton.

Gibson. J. (2009). *A Reenchanted World*. New York: Henry Holt and Coy.

Gibson, J. (1950). *The Perception of the Visual World*. Boston: Houghton Mifflin.

Glazer, N. (1963). *Beyond the Melting Pot*. Cambridge: The MIT Press and the Harvard University Press.

Goethe, J. W. (1962). *Italian Journey, 1786-1788*. (W.H.Auden, & E. Mayer, Çev.) New York: Pantheon.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City N.Y.: Doubleday & Company, Inc.

Goffmann, E. (1971). *Relations in Public:Micro Studies of the Public Order*. New York: Basic Books.

Grosser, M. (1951). *The Painter's Eye*. New York: Rinehart & Company.

Hall. (1959). *The Silent Language* (s. 127-128). içinde Garden City N.Y.: Doubleday & Company Inc.

Hall. (1966). *The Hidden Dimension*. New York: Doubleday Publishing Group Inc.

Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* (13 b.). (E. Genç, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd.Şti.

Hediger, H. (1950). *Wild Animals in Captivity*. London: Butterworth & Company.

Hediger, H. (1955). *Studies of the Psychology and Behavior of Captive Animals in Zoos and Circuses*. London: Butterworth & Company.

Hediger, H. (1961). The Evolution of Territorial Behavior. H. Hediger içinde, *Social Life of Early Man* (s. 34-37). New York: Viking Fund Publications in Anthropology.

Hirsch, E. (1995). *The anthropology of landscape: Perspectives on place and space*. Oxford: Clarendon Press.

Hirschmann, A. (1977). *The passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*. Princeton: Princeton University Press.

Howard, H. (1920). *Territory in Bird Life*. London: Murray.

James, W. (1917). *The Varieties of Religious Experience: A Study of Human Nature*. (2. Electronic Edition, Dü.) Poland, Bialobrzegi: Masterlab.

Jung, C. G. (2015). *İnsan ve Sembolleri*. (H. M. İlgün, Çev.) İstanbul: Kabalcı yayıncılık.

Jung, C. G. (2015). *Dört Arketip*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, C. G. (2015). *Feminen: Dişiliğin Farklı Yüzleri* (2 b.). (T. V. Soylu, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kalibansky, R., Panofsky, E., & Saxl, F. (1969). Melancholy in the System of the Four Temperaments. *Saturn and Melancholia*, 97-123.

Kapferer, B. (1988). *Legends of people, myths of state*. Washington, D.C: Smithsonian Institute Press.

Kelley, K. (1994). *Navajo sacred places*. Bloomington: Indiana University Press.

Kilpatrick, F. P. (1961). *Explorations in Transactional Psychology*. Newyork: New York University Press.

Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Arcitecture* (4 b.). China: Penguin Books.

Lavue, P. C. (1959). *Famille et Habitation*. Paris: Editions du Centre National de Ia Recherche Scientific.

Lissman, H. W. (1963). Electric Location by Fishes. *Scientific American*, 208 (3), 50-59.

Lorenz, K. (1955). *Man Meets Dog*. Cambridge: Riverside Press.

Low. S.M. (2003). *The anthropology of space and place: locating culture*. Oxford: Blackwell.

Low, S. M. (1992). *Symbolic ties that bind*. . (I. Altman, & S. M. Low, Dü) New York: Plenum Press.

Macdonald, W. L. (1976). *The Pantheon*. Cambridge, MA: Harvard University press.

Macmullen, R. (1981). *Paganism in the Roman Empire*. New Haven: Yale University Press.

Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population. Printed for J. Johnson in St. Paul's Church-Yard*, 6-12.

Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47–61.

Mazumdar, S. (2004). Religion and place attachment: a study of sacred places. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 385–397.

Munsterberg, H. (1970). *The Film: A Psychological Study: The Silent Photoplay in 1916*. New York: Dover Publications.

Nietschman, B. (1973). *Between land and water: The subsistence ecology of the Miskito indians*. Eastern Nicaragua, New York: Academic Press.

Nock, A. D. (1969). *Conversion*. Oxford: Oxford University Press.

Olwig, K. (1993). *Sexual Cosmology*. (B. Bender, Der.) Oxford: Berg Publishers.

Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.

Rivlin, L. (1982). Group membership and place meanings in an urban neighbourhood. *Journal of Social Issues*, 38(3), 75–93.

Rosaldo, R. (1988). Ideology, place, and people without culture. *Cultural Anthropology*, 3(1), 77-87.

Salisbury, J. O. (1909). *Policraticus*. U.K.: Oxford University Press.

Sapir, E. (1949). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. California: Berkeley University of California Press.

Sarbin, T. (1983). Place identity as a component of self: An addendum. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 337–342.

Schafer, W. (1956). *Der kritische Raum und die kritische Situation in der tierischen Sozietat*. Frankfurt: Kramer.

Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2012). *Ten ve Taş*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Smith, A. (1991). *The Wealth of Nations*. New York: Everyman's Library, Knoph.

Tocqueville, A. d. (1845). *Democracy in America* (4 b., Cilt 2). (H. Reeve, Çev.) New York: H.G. Langley.

Tuan, Y. (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. New Jersey: Prentice Hall Inc.

Tuan, Y. (1977). *Space and place: the perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L. (1996). Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 205–220.

Virden, R. J., & Walker, G. (1999). Ethnic/racial and gender variations among meanings given to, and preferences for, the natural environment. *Leisure Sciences*, 21, 219–239.

Vitruvius. M.P. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. (F. Yeğül, B. Artamlı, Dü, & S. Güven, Çev.) Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Watts, A. (1972). *In My Own Way*. Navato, California: Pantheon Books.

Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought and Reality*. New York: The Technology Press and John Wiley& Sons.

Zeitlin, F. (1990). Nothing to do with Dionysos? *Playing the Other*, 72.

